

Katedra: Katedra historie
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní obor: Humanitní studia a Historie se zaměřením na vzdělání

MOSKVA OČIMA ADAMA OLEARIA
MOSCOW FROM THE PERSPECTIVE OF
ADAM OLEARIUS

Bakalářská práce: 12-FP-KHI- 112

Autor:
Martina KUBÍKOVÁ

Podpis:

.....

Vedoucí práce: Smrž Pavel, PhDr.
Konzultant:

Počet

stran	Grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
59	0	0	0	3	13

V Liberci dne: 11. 07. 2012

Čestné prohlášení

Název práce: Moskva očima Adama Olearia
Jméno a příjmení autora: Martina Kubíková
Osobní číslo: P09000488

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 11. 07. 2012

Martina Kubíková

Poděkování

Touto cestou bych ráda poděkovala především vedoucímu své bakalářské práce, Pavlovi Smržovi, PhDr. za jeho laskavost při poskytování nevyčerpatelných rad a zkušeností. Také děkuji své rodině a přátelům za jejich trpělivost.

Anotace

Úkolem této práce je popsat Moskvu a její obyvatele, tak jak je ve svém díle uvádí německý vzdělanec Adam Olearius. Jeho cestopis je velmi obsáhlý, proto se zde nenachází všechny oblasti, o kterých významný intelektuál podal své svědectví. Po úvodní kapitole, kde se Olearius zamýšlí nad smyslem cestování, následuje životopis vědce a popis jeho cestopisu, bez nichž by práce nebyla myslitelná. Hlavní část pojímá Moskvu z architektonického hlediska, dále se z velké části zabývá náboženstvím, neboť u tohoto učenice, který vystudoval teologii, zaujímala víra v Boha důležité místo. V závěru se autorka zaměřuje na moskevské obyvatele, jejich tradice a zvyky. Svědectví Adama Olearia bylo porovnáno jednak s jinými prameny, tak i se současnou literaturou vztahující se k tématu.

Klíčová slova

Adam Olearius, 17. století, Rusko, Moskva, Michail I. Fjodorovič, cestopis, pravoslavná církev, Kreml, obyvatelé, zvyky a tradice, bojaři, ženy, mědiryty.

Annotation:

It is the intention of the below thesis to bring us description of the city Moscow and its denizens as described in the work of the German scholar Adam Olearius. Olearius' travel book is far too extensive, so I decided to exclude some scopes described in his work. Following the opening chapter, which brings us Olearius's thoughts on the purpose of the travel itself, we are given the biography of the scholar and the description of his travel book, which builds the necessary grounds for understanding my thesis. The main part of the thesis is focused on Moscow's architecture and religion. This is because Adam Olearius field of expertise was theology and religion and belief in God was very important to him. The final part of the thesis is focused on the denizens of Moscow, their customs and traditions. I compared Olearius's work with the alternative sources and the contemporary literature focused on the same topic.

Keywords:

Adam Olearius, 17th century, Russia, Moscow, Michail I. Fjodorovic, travel book, Orthodox Church, Kremlin, denizens, customs and traditions, women, boyars, copperplates.

Úvod.....	7
1 Adam Olearius	10
1.1 Autor díla Adam Olearius	10
1.2 Život německého vzdělance.....	10
1.3 O samotném díle Adama Olearia	11
2 O smyslu cestování	17
2.1 Proč navštěvovat cizí země?	17
2.2 Jak správně poznávat cizí země?	18
3 Moskva.....	19
3.1 Vzhled města.....	19
3.2 Okrsky.....	20
3.3 Trhy.....	24
3.4 Kreml	26
4 O obyvatelích Moskvy	27
4.1 Náboženství.....	27
4.1.1 Kostely	27
4.1.2 Kláštery	28
4.1.3 Postní dny.....	29
4.1.4 Domácí zbožnost.....	30
4.1.5 Duchovenstvo	31
4.1.6 Vztah k jinověrcům.....	33
4.2 Svatba.....	34
4.3 Pohřeb	36
4.4 Domácnost prostých lidí	38
4.5 Pokrmy a nápoje.....	39
4.6 Lázně.....	40
4.7 Odívání.....	41
4.8 Bojaři.....	42
4.9 Ženy	43
5 Závěr	46
6 Seznam použitých pramenů a literatury	49
7 Seznam příloh	52

Úvod

Téma Moskva očima Adama Olearia mi bylo nabídnuto od mého vedoucího práce. Z počátku jsem neměla potuchy, kdo byl tento německý vzdělanec a postupně jsem si o něm zjišťovala informace, které mě nadchly. Olearius, který navštívil Rusko jako člen delegace, vytvořil německy psaný rozsáhlý cestopis s názvem „*Vermehrte Neue Beschreibung Der Muscowitischen und Persischen Reyse*“, který popisuje situaci na Moskvě v 17. století. Avšak při psaní práce budu převážně vycházet z knihy „*Moskowitische und Persische Reise : Mit zeitgenössischen Stahlstichen*“¹, v nichž se nacházejí zkrácené kapitoly z reprintu „*Adam Olearius : Vermehrte Neue Beschreibung Der Muscowitischen und Persischen Reyse : Schleswig 1656*“². Tento přetisk budu používat při grafickém popisu jeho díla.

Hlavní cíl práce je, čtenáři přiblížit Moskvu a život jejích obyvatel z pohledu Adama Olearia. Zprvu jsem sem si položila otázku, zda Olearius psal opravdu to, co viděl nebo své svědectví upravil tak, jak to od něho očekávala západní společnost. K zjištění odpovědi na tuto otázku se budu snažit jeho tvrzení konfrontovat s jinými prameny, které popisují hlavní město Ruska před nebo po návštěvě učenice Adama Olearia. Mezi tyto hlavní prameny jsem zařadila dílo „*Rerum Moscoviticarum Commentarii*“³ od Sigmunda von Herbersteina a výpovědi pražského rodáka Bernarda Leopolda Tannera, které se nacházejí v knize „*Česká touha cestovatelská : Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*“⁴. Kromě pramenů jsem se rozhodla také použít literaturu, která se vztahuje k tématu jako knihy „*Russen und Russland aus deutscher Sicht 9.-17.*“⁵, která obsahuje svědectví německých cestovatelů na Rusi, přičemž budu vycházet ze

¹ OLEARIUS, Adam: *Moskowitische und Persische Reise : Mit zeitgenössischen Stahlstichen*, MEISSNER, Eberhard (ed.), 1 vyd. Berlin : Rüttn & Loening, 1959. ISBN neuvedeno

² OLEARIUS, Adam: *Vermehrte Neue Beschreibung Der Muscowitischen und Persischen Reyse : Schleswig 1656*, LOHMEIER, Dieter (ed.), Tübingen : Max Niemeyer, 1971. ISBN neuvedeno

³ GERBERŠTEJN, Sigismund: *Zapiski o Moskovii. Rerum Moscoviticarum Commentarii*, MALEJNA, A. I., NAZARENKO, A. V. (eds.), Tom. I. Moskva : Pamjatniki istoričeskoj mysli, 2008. ISBN 978-5-88451-243-6

⁴ BINKOVÁ, Simona, POLIŠENSKÝ Josef, et al.: *Česká touha cestovatelská : Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*. 1. vyd. Praha : Odeon, 1989. ISBN neuvedeno. s. 346.

⁵ LISZKOWSKI, Uwe: *Adam Olearius' Beschreibung des Moskauer Reiches*, DETTBARN, U., KORN, K.-H. (eds.), in: *Russen und Russland aus deutscher Sicht 9.-17. Jahrhundert*. München : Fink, 1988. ISBN neuvedeno

studie od U. Liszkowskiho, který se zabývá Oleariovým životem a dílem. Další knihu jsem vybrala „*Russische Kulturgeschichte in diplomatischen Reiseberichten aus vier Jahrhunderten*“⁶. Autor do této práce zahrnul čtyři významné muže pocházející z Německa, kteří navštívili Rusko vždy v jedno století od 15. do 19. Při popisu Moskvy z architektonického hlediska budu využívat hlavně knihu „*100 divů Ruska : historie, kultura a přírodní krásy největší země světa*“⁷ a k srovnání výpovědí o domácnostech a pokrmech jsem zvolila práci „*Ruská kuchyně v proměnách doby : gastro-etnologická studie*“⁸, jež pojednává o vývoji ruské jídelní tradice. K zjišťování faktografických údajů budu mít dispozici „*Dějiny Ruska*“⁹.

Rozhodla jsem se práci začít životopisem Adama Olearia, který líčí jeho studie a kariéru před a po cestě do Moskvy, avšak jsou v něm také zahrnuty informace o jeho osobním životě. Při popisu Oleariova díla bude pozornost zaměřena na vydání a obsah cestopisu, a především se budu věnovat deskripci některých jednotlivých mědirytů, které se v jeho práci nacházejí. Dále se zamyslím nad smyslem cestování, tak jak ho chápal tento vzdělaný muž a porovnáám jeho výpovědi s myšlenkami J. A. Komenského, který byl Oleariův současník.

Nejdůležitější a také nejrozsáhlejší část práce bude věnována samotné Moskvě a obyvatelům. Při líčení města se budu snažit popsat jednotlivé okrsky, trhy a Kreml, ale také zapsat informace o celkovém vzhledu Moskvy. Při výběru témat ke kapitole o obyvatelích jsem se zaměřila převážně na náboženství na Rusi, neboť i sám autor, který vystudoval teologii, jí věnoval velkou pozornost. Kostely rozčlením dle vnějšího a vnitřního vybavení a zmíním se o klášterech a to hlavně pro jejich značnou účelnost. Další část bude obsahovat pojednání o vztahu moskevských obyvatel a duchovních

⁶ GEIER, Wolfgang: *Russische Kulturgeschichte in diplomatischen Reiseberichten aus vier Jahrhunderten*. Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2004. ISBN 3-447-04840-9

⁷ JONAS, Silvia: *100 divů Ruska : historie, kultura a přírodní krásy největší země světa*. Čestlice : Rebo, 2008. ISBN 978-80-7234-854-1

⁸ PEŠEK, Petr: *Ruská kuchyně v proměnách doby : gastro-etno-kulturní studie*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2007. ISBN 978-80-86818-55-9

⁹ ŠVANKMAJER, M. et al.: *Dějiny Ruska*. 6. dopl. vyd. Praha : Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-026-5

k pravoslaví, ale také jejich relace k jinověrcům. Ke konci se budou nacházet informace o šťastných, ale i smutných událostech v životě Moskvanů, o vzhledu jejich domácností, o typických pokrmech a odívání, taktéž se zmíním o dvou specifických skupinách obyvatel.

V závěru práce se pokusím nastínit názor na Rusko z pohledu západní společnosti. Zaznamenám rozličné zdroje informací, ze kterých Olearius kromě svých poznatků, čerpal. Z hlediska objektivnosti se budu snažit konfrontovat obsah těchto zdrojů s výpověďmi Adama Olearia. Nakonec upozorním na případné nedostatky jeho poznámek stejně tak, jako popíši i klady jeho nevídaného díla.

1 Adam Olearius

1.1 Autor díla Adam Olearius

O samotném autorovi se z jeho díla příliš nedozvíme. Autor se o sobě zmiňuje pouze v počátku knihy, kdy vyjmenovává osoby, které se zúčastnily druhé výpravy do Moskvy. Tituluje se takto: „*Adam Olearius z Ascherslebenu v Sasku, vyslanec rady a sekretář.*“¹⁰

1.2 Život německého vzdělance

Krejčímu Adamovi Öhlschleglovi z městečka Archerslebenu se v roce 1599 narodil syn. Dostal křestní jméno po otci, avšak v počátcích svých studií si příjmení změnil na Olearius. Latinsky znějící příjmení byla v tehdejší době módní záležitostí. Ve svých jedenadvaceti letech vstoupil na univerzitu v Lipsku, kde začal studovat teologii, zeměpis, hvězdářství a také matematiku. Po absolvování a dosažení akademického titulu se stal kantorem na škole svatého Mikuláše v Lipsku. Nějaký čas působil jako soudní přísedící a také člen universitní profesorské koleje. Zřejmě v těchto letech poznal básníka Paula Fleminga¹¹, jež se stal jeho přítelem a také spoluúčastníkem výpravy do Moskvy.

V době, kdy Evropa zažívala útrapy třicetileté války, bylo cestování velmi obtížné vzhledem k politické situaci. Na neudržívaných cestách hrozila mnohá nebezpečí, např. v podobě poškození povozů nebo dokonce přepadení a oloupení cestujících. Holštýnsko-gottorpský vévoda Fridrich III. (1616-1659) vyslal do Moskvy za carem Michailem I. Fjodorovičem (1613-1645) delegaci, jež měla jednat o obchodních kontaktech s Rusy a současně požádat cara o povolení tranzitu přes ruské území do Persie. Do této země vzhledem k její geografické poloze, bylo velmi těžké přicestovat. Fridrich III. uvažoval o různých možnostech, jak se co nejrychleji, nejlevněji a hlavně co nejbezpečněji dostat do Persie, a právě cesta přes Rusko se zdála

¹⁰ „*Adam Olearius, aus Aschersleben in Sachsen, der Gesandten Rat und Secretarius.*“, OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 38.

¹¹ Paul Fleming (1609-1640) byl lékař, spisovatel a básník

být tou nejvhodnější variantou. Jedním ze zvolených delegátů byl i Adam Olearius, který si během cesty vedl osobní denní registr.¹²

V roce 1640 se Adam Olearius oženil s Katharinou Miller. Na svatbu přišlo mnoho jeho ruských a německých přátel. Očekával také příjezd nebo alespoň dopis s blahopřáním od svého přítele Paula Fleminga. Ten však krátce před jejich svatbou v Hamburku zemřel. Se svojí ženou měl čtyři děti. Žili spolu v domku blízko Gottorpu na pozemku, který jim daroval Fridrich III.¹³

Po návratu z Moskvy si vévoda Fridrich III. všiml Olearových schopností a zaměstnal ho u dvora jako matematika a později v roce 1649 jako knihovníka. Adam Olearius zemřel v roce 1671 ve Šlesvicku jako vysoce vážený muž.

Olearius byl za svůj život velmi produktivní. V Gottorpu díky jeho vědomostem a pílí vznikla jedna z nejlepších knihoven na severu Evropy. Výborně ovládal perský jazyk. Sám napsal a upravil mnoho vědeckých prací týkajících se historie, literatury a přírody. Dokonce se přičinil o založení přírodovědného a národopisného muzea. Byl také výborným kantorem, mědirytcem a stavebním inženýrem. Pravděpodobně jeho největším úspěchem byl jím sestrojený glóbus, který měřil v průměru tři metry. Dodnes je uchován v Sankt-Petěrburgu, kam byl v roce 1713 dovezen jako dar Petru Velikému (1682-1725).¹⁴

1.3 O samotném díle Adama Olearia

Adam Olearius navštívil Rusko celkem třikrát. Jako sekretář do této země přicestoval v roce 1634 a dále zde pobýval v letech 1636-1639. Znovu se tam vrátil v roce 1643 jako člen holštýnsko-gottorpské vyslanecké delegace.¹⁵

Po návratu z poslední cesty předložil své zápisky vévodovi Fridrichovi III. a dalším vznešeným pánům. Obsah Oleariových zpráv z Ruska a Persie vyvolal zájem o jejich otištění, ale první vydání knihy se uskutečnilo až v roce 1647. Ke zdržení přispěly

¹² LISZKOWSKI, Uwe: pozn. 5, s. 223-225.

¹³ GEIER, Wolfgang: pozn. 6, s. 73-74.

¹⁴ LISZKOWSKI, Uwe: pozn. 5, s. 223-225.

¹⁵ LISZKOWSKI, Uwe: pozn. 5, s. 223.

technické problémy, osobní Oleariovy útrapy v rodině a také musel zanechat část svých poznámek u švagra v Revalu v důsledku drancování Švédy. Kniha si získala velké množství čtenářů, ale Olearius se vzdal jejího dotisku, neboť nebyl dostatečně spokojen s jejím obsahem. A tak v roce 1656 vyšlo druhé vydání Olearovy knihy s názvem „*Vermehrte Neue Beschreibung Der Muscowitischen und Persischen Reyse*.“ Dílo v barokním stylu a duchu bylo oproti prvnímu vydání obsahově rozšířeno téměř o polovinu a obohaceno o kvantum poznámek. Oleariova práce se stala rychle populární a vedle pěti německých vydání, vyšla také v Holandsku, Francii, Anglii a v Itálii. Avšak v samotném Rusku vyšel tištěný překlad až na počátku 19. století.¹⁶

Cestopis Adama Olearia je velmi obsáhlá práce čítající více než osm set stránek. Je rozčleněna do šesti svazků, v nichž první a druhý obsahuje všeobecné cestovní informace. Nejdůležitější je však pro mě třetí díl, kde jsou zapsány Oleariovy zprávy o Rusku a jeho obyvatelích. Čtvrtý a pátý svazek popisuje cestu z Moskvy do Persie a sdělení o této zemi. Poslední šestý svazek pojednává o cestě zpět do Holštýnska. Ve třetí části, kde se nachází deskripce Ruska jsou zahrnuty informace o historii země, Olearius názorně líčí ruský státní systém, pojednává o soudnictví, vyjadřuje se o financích, klimatu a úrodnosti, velkou pozornost věnuje Moskvě a jejím obyvatelům, jejich zvykům a tradicím od křtu po pohřeb, od manželství k rozvodu, popisuje vzhled Moskvánů, oblečení, obydlí, jídlo a pití. Velmi podrobně charakterizuje náboženství na Rusi a také se neopomenul vyjádřit k písmu, k řeči a vzdělání.¹⁷

Kniha je napsána švabachem převážně v německém jazyce, ale místy se v ní objevují i slova v latině a perštině.

Před titulním listem se nachází frontispis, na kterém je uprostřed německy vepsáno, že se jedná o rozšířený moskevský a perský cestopis od Adama Olearia. Nad tímto nadpisem je v ozdobném kruhu muž v plášti, který má jednu ze svých dvou hůlek namířenou k nebi. Z každé strany vedle titulu knihy stojí dva sloupy s ozdobenými hlavicemi a dva perští a moskevští obyvatelé, kteří jsou oblečení v oděvech typických

¹⁶ LISZKOWSKI, Uwe: pozn. 5, s. 229-231.

¹⁷ GEIER, Wolfgang: pozn. 6, s. 77.

pro jejich zemi. Nejvíce je však, podle mého názoru, rozdíl vidět podle pokrývky hlavy.¹⁸

Na samotném titulním listu se nachází originální název díla a krátký popis o čem cestopis pojednává. Je zde zaznamenán autor práce, tedy Adam Olearius a dále zdobí titulní stranu logo ptáka, jež byl považován v Persii za symbol požehnání. Jako místo vydání je uveden Schleszwig¹⁹ a tiskař Johan Holwein, který dílo vytiskl v roce 1656.

Před císařským povolením k tisku, předmluvou, která byla určena pro čtenáře a před katalogem s autory, ze kterých Olearius čerpal, jsou dva mědirytí²⁰, na nichž se nacházejí portréty. Na prvním je zobrazen Johann Adolf Kielmann²¹, který byl gottorpský tajný rada a dvorní kancléř a mimo to také přítel Adama Olearia. Na druhém portrétu je vykreslen autor cestopisu. Na dalších dvou podobiznách, které jsou vloženy za oslavné básně od Paula Fleminga, jsou vypořádání vyslanci Philip Crusius²², jež měl funkci právního poradce a Otto Bruggemann, který měl na starost obchodní cíl delegace.²³

Úvod končí věnováním a samotný text začíná větou: „*Bůh sám je sláva*“!²⁴ Na začátku každého svazku knihy se objevuje dekorativní geometrický vlys a všechny kapitoly uvozují velice zdobné iniciály s rostlinnými motivy. V knize se nalézají ještě dva portréty, a to cara Michaela I. Fjodoroviče a portrét vládce Persie.

Celé velkolepé dílo je prostoupeno hojným množstvím mědirytí, my se však zaměříme pouze na vybrané rytiny zobrazující Moskvu a její obyvatele. Kvalita mědirytí není stejná. U některých obrázků města z ptáčích perspektiv lze pozorovat, že plně nezvládl tuto techniku a obrázky působí trochu těžkopádně. To se rozhodně nevztahuje na obrázky Kremlu, jejichž vyobrazení je dokonalé. Olearius také nakreslil mnoho mědirytí s moskevskými obyvateli, na kterých do popředí postavil cestující,

¹⁸ Viz příloha č. 1

¹⁹ Město v dnešním Šlesvicku-Holštýnsku.

²⁰ „*Tu se kresba vyryla do krycí vrstvy voskové nebo smolné a do vyrytých čar se nalila kyselina, aby na kov uleptala obraz.*“: viz. HORÁK, František. *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*. 1. vyd. Praha : František Novák, 1948. ISBN neuvedeno

²¹ Adolf Kielmann (1612-1676)

²² Philip Crusius (1597-1676)

²³ LISZKOWSKI, Uwe: pozn. 5, s. 229.

²⁴ „*Gott allein die Ehre*“, LOHMEIER, Dieter: pozn. 2, s. neuvedeno (úvodní strany jsou nečíslované)

kteří se od místních obyvatel odlišovali oblečením a jejichž funkce byla pro zdůraznění toho, co chtěl autor zachytit.²⁵ Velmi přesně tomu odpovídá scéna, na které je na levé straně nakreslený kostel a na pravé je zobrazena krčma. Olearius nám poskytl pohled jak dovnitř hospody, tak i před ní. Na celém mědirytu se nacházejí válející se podnapilí lidé a tři cestující, kteří vpředu vše ve zpřímené pozici pozorují.²⁶

Mědiryt, na kterém je vyobrazen chrám Vasila Blaženého, má velmi propracované detaily. Olearius ztvárnil všech osm kaplí, které obklopují hlavní chrámový prostor. Všechny kupole, na jejichž vrcholech jsou upevněné kříže, se snažil vykreslit rozdílně tak, aby podtrhl jejich jedinečnost. Chrám má uprostřed kaplí věž, která se zužuje do špičky a na jejím vrcholku se nachází bání. Je největší ze všech kaplí a další čtyři jsou menší, ale větší než kaple spojovací. V popředí stavby Olearius vyobrazil menší skupinku lidí.²⁷

Olearius vytvořil ilustraci moskevského zámku, který je oddělen od města zdí. Za ní se nalézá kremelský palác, chrámy a věže. Oleariova kresba Kremle má podrobný pohled, avšak dnes se již dostavěnému zámku příliš nepodobá, neboť se v průběhu let od jeho vzniku²⁸ až do 18. století neustále rozrůstal. Každý panovník chtěl změnit tvář Kremle podle svých představ a další přestavby byly provedeny i ve století dvacátém.²⁹ Před tímto moskevským palácem Olearius znázornil různé druhy potrestání za spáchané zločiny na Rusi. Někdy viníkovi svázali ruce za záda a vytáhli ho do výšky, na nohy mu přivázali trám, na který skočil kat a tím došlo k vykloubení končetin. Jindy se k bití provinilých používal prut či bič, kterými se bilo či bičovalo na holé tělo.³⁰

Náboženství na Rusi Olearius zachytil například v rytině, která znázorňuje rozeznívání zvonů na moskevských kostelích. Kostel stojí mezi dřevěnými domky, má

²⁵ LISZKOWSKI, Uwe: pozn. 5, s. 232.

²⁶ Viz příloha č. 2

²⁷ Viz příloha č. 3

²⁸ Za zakladatele města Moskvy je považován kníže Jurij Dolgorukij (kníže rostovský a suzdalský (1096/1113-1149; 1151-1157), veliký kníže kyjevský (1149-1151; 1155-1157)), který nechal postavit malé opevněné sídliště na pahorku nad Moskvou : viz. ŠVANKMAJER, M. et al.: pozn. 9, s. 23-24.

²⁹ J. V. Stalin (1878-1953) nechal v roce 1937 ozdobit Senátní palác a v roce 1961 dal Nikita Chruščov (1894-1971) postavit Sjezdový palác : viz. JONAS, Silvia: pozn. 7, s. 8.

³⁰ Viz příloha č. 4

dva vchody a čtyři věže s kopulemi, na kterých jsou kříže, přičemž prostřední je nejvyšší. K sakrální stavbě je přidělán trám se čtyřmi zvony a lany, které drží v ruce muž, nejspíše církevní představitel.³¹

Na mědirytech, které se týkají každodenního života moskevských obyvatel Olearius vyobrazil kupříkladu zábavu mládeže dovádějící se na křížové houpačce. Na kresbě jsou namalovány jak děti, mládež, tak i dospělí, kteří své děti hlídají. V pozadí se nalézají malé dřevěné chýše a stromky.³² Na obrázku, který znázorňuje pohřeb lze vysledovat Oleariovu snahu o určitou posloupnost děje, neboť smuteční obřad začíná průvodem a končí posledním rozloučením blízkých nad otevřenou rakví.³³ K upřesnění popisu odívání na Rusi Olearius vykreslil oblečení mužů a žen různého majetkového postavení. Bojar nacházející se na této kresbě dodnes převážně slouží jako vzor pro typického příslušníka této vrstvy.³⁴

Kromě takto zaměřených obrázků se v knize vyskytují veduty, tykající se měst, jimiž Olearius procházel při cestě do Moskvy. Jedná se například o Tver³⁵ nebo Torzhok³⁶. Tver je Oleariem vykresleno z dálky jako městečko s nahuštěným množstvím domků, které je obeháno opevněním s velkým počtem hranatých strážních věžiček. Před městem protéká řeka, na které plují dvě loďky s obyvateli či návštěvníky Tveru. Kolem dokola je krajina s rozličnými stromy a keři. Na pravé straně obrazu se vyskytuje zřejmě skupinka obyvatel Ruska a vpředu stojí pět cizinců, kteří jakoby město z dálky pozorují.³⁷

Podobně vypadá i město Torzhok, které je také nakresleno ze vzdálenosti, má dřevěné hradby s věžemi a hojný počet domů, avšak je zde zobrazen i kostel. Na pravé straně mědirytu stojí dva muži a dřevěná chýše, za níž postává velmi vysoký listnatý strom. Místo řeky je cesta, na které cválají dva koně a před nimi běží pár mužů se psem.

³¹ Viz příloha č. 5

³² Viz příloha č. 6

³³ Viz příloha č. 7

³⁴ Viz příloha č. 8

³⁵ Tver je vzdálené severozápadně 170 km od Moskvy.

³⁶ Torzhok je vzdálené severozápadně 232 km od Moskvy.

³⁷ Viz příloha č. 9

Na levé straně jsou v pozadí další dva lidé, před nimiž je člověk držící v obou rukách jakési předměty a směřující do města. Olearius se snažil zachytit i drobné detaily jako třeba kouř z obydlí či obojek přivázaný na krku psa.³⁸

V této bohatě ilustrované knize se ještě nacházejí vložené mapy Moskvy a řeky Volhy. Na plánu Moskvy se v levém horním okraji nalézá státní symbol – černý dvouhlavý orel, kterého Olearius nakreslil bez carských insignií. Užívání tohoto státního znaku se datuje do vlády Ivana III. (1462-1505), který si v roce 1472 vzal za ženu byzantskou princeznu Sofii Palaiologovnu. Podle tradice symbol dovezla právě Sofie s poselstvem. Pokud budeme brát v úvahu, že dvě hlavy má proto, že směřují ke dvěma kontinentům (Asie, Evropa), tak by měl mít orel o hlavu více (Byzanc). Dvouhlavý orel byl státním symbolem Ruské monarchie až do jejího pádu v roce 1917.³⁹ V pravém horním okraji je devíza, v níž je v němčině napsáno, že se jedná o mapu Moskvy – velké carské rezidenci v ruské zemi. Pod nadpisem v levé části jsou okrsky značené velkými písmeny A, B, C, D, E. Pod každým okrskem se pod malými písmeny nacházejí popisky nejdůležitějších budov v Moskvě (například audienční sál, kostel sv. Michaela, lékárna). Kreml tvoří střed celého města, kolem kterého se nacházejí další okrsky. Na mapě lze zpozorovat množství kostelíků, řeku Moskvu a Neglinu a i hustotu obydlí v jednotlivých částech Moskvy, přičemž zámek je nejméně zaplněný domky. Město je obehnané opevněním a každý obvod má svou vlastní ochrannou, ale i oddělovací zeď.⁴⁰ Další malíři, jež se snažili zachytit vzhled Moskvy, dle mého názoru, používali Oleariovu mapu jako vzor, neboť mají plány až příliš podobný styl zobrazení.⁴¹

Mapa Volhy je přes metr dlouhá a necelých padesát centimetrů široká. V celém díle se takto veliký obraz, který Olearius vytvořil, již nevyskytuje. Na pravé straně v dolní části plánu se nalézá devíza s latinským nadpisem, že se jedná o proslulou evropskou řeku Volhu nakreslenou od Adama Olearia. Město, kterým značená cesta

³⁸ Viz příloha č. 10

³⁹ V roce 1992 byl v Ruské federaci znovu přijat za státní znak viz: ŠVANKMAJER, M. et al.: pozn. 9, s. 33.

⁴⁰ Viz příloha č. 11

⁴¹ Viz příloha č. 12 : ŠOKUREV, S. Ju., LAŠTIN, A. B., et al.: *Istorija Moskvy: s drevnějšich vremen do XIX. stoletija*. Moskva : Galerija, 2009. ISBN 978-5-904170-02-8. s. 195

začíná je Nižnij Novgorod⁴² a končí v Astrachani⁴³, kde se řeka dále rozvětjuje na menší ramena a vlévá se do Kaspického moře. Olearius nakreslil Volhu s jinými přítoky a s různými vesnicemi podél proudu, přičemž se také snažil zachytit lesy a hory. V levé horní části jsou nakresleny dřevěné chýše s místními obyvateli, kteří hráběmi shrabávají seno a vytvářejí stohy. Na druhé straně toku řeky jsou zobrazeni dva losi, kteří patří mezi typickou zvěř v severním Rusku. Uprostřed mapy je znázorněno město Saratov, které leží na pravém⁴⁴ břehu Volhy. Jedná se o pohled z dálky, přičemž lze pozorovat kostely a domky, ze kterých vychází kouř. Před Saratovem Olearius zobrazil různé druhy stromů a keřů. V pravé horní části plánu se nelézá Astrachaň, která je opět viděna z dálky. Mědirytec jí znázornil jako přístavní opevněné město s množstvím strážních věžiček, loděk, kostelů a obydlí. Nakonec na pravé dolní straně jsou nakresleni tři velbloudi s Peršany v pozadí.⁴⁵

Mapa Volhy byla zahrnuta až do druhého vydání umělcovy knihy a původně ji chtěl vydat samostatně. Plán řeky byl ještě dlouho po zveřejnění používán v ruské akademii věd, neboť byl tak přesný, že předčil ostatní doposud známé mapy Volhy.⁴⁶

Celé dílo je prostoupeno vlysy s geometrickými motivy a iniciály s náměty rostlinnými. Na konci celého úchvatného Oleariova díla se nachází registr, kterým chtěl autor dosáhnout úplnosti.

2 O smyslu cestování

2.1 Proč navštěvovat cizí země?

Cestování bylo pro Olearia důležitým osobním cílem. Zastával totiž názor, že ten, kdo cestuje po cizích zemích a snaží se poznat jejich historii i současnost, jejich život i podmínky k životu, a po návratu tyto získané poznatky sepíše tak, aby si je mohl přečíst široký okruh vzdělaných lidí, poskytuje jim tím vědomosti, kterých by se jim jinak nedostalo.⁴⁷ A právě zprávy současníků v této době vytvářely obraz západoevropanů o

⁴² Nižnij Novgorod leží přes čtyři sta kilometrů severovýchodně od Moskvy.

⁴³ Astrachaň se nachází na jihu Ruské federace poblíž Kaspického moře.

⁴⁴ V době cesty Adama Olearia Saratov ležel na levém břehu a až v roce 1674 byl přemístěn na pravý břeh.

⁴⁵ Viz příloha č. 13

⁴⁶ LISZKOWSKI, Uwe: pozn. 5, s. 232.

⁴⁷ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 7.

ruské říši – Matičce Rusi, jak ji sami Rusové nazývali, o které do 15. století neměli příliš mnoho informací.⁴⁸

Nemajetní lidé neměli z finančních důvodů možnost cestovat. Ovšem i mezi nimi existovaly výjimky, byli jimi potulní kejklíři, muzikanti apod. Pro osoby s dobrou finanční situací a s významným postavením výjezd do zahraničí nebýval již takový problém. Výpravy se konaly z politických, kulturních a obchodních důvodů. Putování pouze za hledáním zkušeností či objevitelské cesty nebylo tak časté, avšak jejich potřebu najdeme i v Komenského Pedagogice, kde tento typ cestování je podle něho nezbytný pro studenty akademie.⁴⁹ Tak, jako se Adam vyhýbal pouze ledabylým návštěvám cizích zemí, tak i J. A. Komenský radil, aby si lidé na cestách nevšíмали jenom věci kolem sebe, ale aby se setkávali s moudrými lidmi a od nich se něco naučili.⁵⁰ Takové cestování bylo významné z hlediska poznávání cizích národů. Pokud se tyto národy chovaly mravně a kulturně, mohli se od nich lidé naučit dobré věci, to ovšem neplatilo v opačném případě. Lidé, kteří dělali ve svém životě scestné chyby, od těch bychom se měli na radu Adama Olearia distancovat.⁵¹ Příučení se od jiných národů považoval za potřebné již starověký myslitel Platón. Na rozdíl od Olearia však prohlásil mimo jiné, že poznáváním jiných obyčejů a mravů, i těch, které nejsou právě vhodné, se člověk stává opatrnější vůči svému jednání.⁵²

2.2 Jak správně poznávat cizí země?

Pro Adama Olearia bylo cestování jednou z jeho nejradostnějších a duchaplných činností. Nechtěl být vázán jen na domovinu a věci kolem sebe, toužil objevovat svět, cizí země a lidi. Byl si dobře vědom toho, že člověk, který dychtí po objevování neznámého, se nesmí zaměřovat na cestách pouze na jídlo a pití. Takový člověk vlastně nic nového neobjevuje. K opravdovému seznámení s cizí zemí nebo jejími obyvateli je

⁴⁸ PICKOVÁ, Dana, VAVŘINOVÁ, Valburga: Westeuropäer als Informationsquelle über Russland. *Prague Papers on the History of International Relations*. 2011, č. 2, s. 11-22. ISSN 1803-7356

⁴⁹ TICHÁ, Zdeňka: *Jak starí Čechové poznávali svět*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 1986. ISBN neuvedeno. s. 10

⁵⁰ BOROVIČKA, Michael: *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada. Cestovatelství*. 1. vyd. Praha ; Litomyšl : Paseka, 2010. ISBN 978-80-7432-000-2 . s. 175

⁵¹ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 8.

⁵² HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof: *Cesta z Království Českého do Benátek, odtud do Země Svaté, země Judské a dále do Egypta, a potom na horu Oreb, Sinai a Sv. Kateřiny v Pusté Arabii*. Praha : Řivnáč ,1854. ISBN neuvedeno. s. 24

zapotřebí dobrý úmysl a radost z onoho objevování. Olearius zmínil odkaz na antického myslitele Aristotela a jeho „*zoon politikon*“, ⁵³ čímž dal najevo, že prozkoumávání světa je člověku, jakožto společenskému tvor, vlastní.

3 Moskva

3.1 Vzhled města

Moskva, která je hlavním městem Ruska, dostala název podle stejnojmenné řeky Moskvy, jež protéká jejím centrem. Olearius zaznamenal, že cizinci hovořili o Moskvě v 16. století jako o městu s rozlohou dvakrát tak větší, než byla tehdy Florencie či Praha. ⁵⁴ Někteří cestovatelé přijíždějící z Anglie v této době do Moskvy rovněž poznamenávali, že měla dokonce větší rozlohu než jejich hlavní město Londýn.

Oleariovi připadaly ulice dosti široké, ale i hluboko vyježděné. Za deštivého počasí se celé naplnily vodou s nečistotami z města a musely být proto k přemostění použity klády, nacházející se na krajích každé ulice, aby bylo vůbec možné v cestě pokračovat. V celém městě stály obyčejné domy postavené z borovic, jedlí a bříz. Na pokrytí střechy používali suchou travu. ⁵⁵ Neupravené ulice bez dlažby či houpající se prkna na špinavé vodě a skromné domy postavené ze dřeva způsobily, že Moskva v 17. století vypadala na dobových ilustracích jako vesnice obrovských rozměrů. ⁵⁶ Byla uspořádaná velmi chaoticky, přičemž nízké dřevěné domy, tržiště, kláštery a kostely se nacházely uprostřed luk a zeleninových záhonů. Město vypadalo daleko lépe z dálky než z blízka. ⁵⁷

Dřevěné domy byly hlavní příčinou častých požárů ve městě. Olearius napsal, že nebylo snad ani jednoho týdne, kdy by Moskvu nezachvátil požár. On sám se stal svědkem požárů, které vypukly současně na třech až čtyřech místech najednou, což

⁵³ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 7.

⁵⁴ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 78.

⁵⁵ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 78-79.

⁵⁶ MILJUKOV, P. N: *Obrazy z dějin ruské vzdělanosti : Část I., Obyvatelstvo, hospodářské, státní a stavovské zřízení*. 4. opravené a doplněné vyd. Praha : Jan Laichter, 1902. ISBN neuvedeno. s. 280

⁵⁷ PIPES, Richard: *Rusko za starého režimu*. 1. vyd. Praha : Argo, 2004. ISBN 80-7203-669-2. s. 249-250

způsobilo, že se ulice zahalily do tmy kouřem. Zvláštností bylo, že Moskvané požár nehasili vodou, ale odstranili domy, které byly nejbližší k ohnisku požáru. Samotný hořící objekt pak nechali samovolně uhasit vyhořením. Proto bylo v Moskvě na ulicích možné spatřit noční hlídače a vojáky vždy se sekerou.⁵⁸ Město, které bylo postaveno převážně ze dřeva, skutečně velmi často vzplanulo a následky ohně byly někdy dosti katastrofální.⁵⁹

3.2 Okrsky

Olearius popsal město, které bylo rozděleno do čtyř okrsků: „*Kitaigorod*“, „*Zargorod*“, „*Skorodom*“ a „*Streliza Slawoda*“⁶⁰ Moskva byla obklopena hradbami dokončenými v 16. století a jejich součástí byly samozřejmě i věže a brány. Kruhový obvod města, rozdělený zemi na určité okrsky, byl pro obyvatele Moskvy velmi cenný. Systém uvnitř hradeb se odvíjel od sociálního postavení osob, kdy nejbližší ke Kremlu, který byl považován za srdce města, bydleli ti nejbohatší, a nejdále od něho ti nejchudší. Cizinci, kteří navštěvovali Moskvu již v 16. století, měli k dispozici mnohé mapy znázorňující vzhled města.

O moskevských městských částech v 17. století nám podal svědectví také Čech z Prahy, Bernard Leopold Tanner, jež navštívil Moskvu v roce 1678 jako člen poselstva, které vyslal k carovi polský král Jan III. Sobieski (1674-1696).⁶¹

Olearius jako první popsal obvod zvaný „*Kitaigorod*“ jež se nacházel ve středu města. „*Crasna stenna*“ byla zeď z červených cihel, která obkružovala tento okrsek. Řeka Moskva tekla jižní částí města, řeka zvaná Neglina proudila na severu a za zámkem se s Moskvou spojovala. Kreml zaujímal skoro polovinu z celé rozlohy této oblasti a v další části se nacházely kláštery, které byly domovem jeptišek a mnichů, kostely, kterých bylo podle Olearia zhruba padesát, ale jako nejvýznamnější ze všech popsal chrám sváté Trojice, sv. Marie, sv. Michala a sv. Mikuláše. Zmíněné chrámy

⁵⁸ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 78-79.

⁵⁹ Například v roce 1627 zachvátil Moskvu velký požár, při kterém došlo k zničení velkého množství archivních úředních záznamů, což také zapříčinilo, že nelze dohledat vznik ústřední správy : viz. PIPES, Richard: pozn. 57, s. 90.

⁶⁰ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 79-83.

⁶¹ BINKOVÁ, Simona, POLIŠENSKÝ, Josef, et al.: pozn. 4, s. 346.

byly postaveny z kamene a měly pět bílých věží. Okrsek „*Kitaigorod*“ měl Kremelské náměstí, na němž stála věž zvaná Ivan Veliký⁶² ověšená velkým počtem zvonů a potažená zlatým plechem. Vedle ní stála další věž, na které byl zavěšen veliký zvon odlitý za vlády Borise Godunova (1598-1605)⁶³. Tento zvon sloužil k ohlašování přicházejících delegací a různých misí k audienci k carovi, a také se rozeznával ve slavnostních dnech.⁶⁴ Zvonice, která dosahovala výšky až jedenaosmdesáti metrů, byla po dlouhou dobu nejvyšší stavbou v Moskvě.⁶⁵

Bernard Leopold Tanner si všiml, že řeka Moskva, do níž se vlévá Neglina, sloužila i k praní prádla a ke koupání. Také on napočítal na padesát chrámů a jako tři hlavní uvedl chrám svatého Mikuláše, jež byl určen pouze pro cara, chrám kde byla uložena těla carské rodiny⁶⁶, a farní chrám, kde byl umístěn obraz Panny Marie. Tanner však podal velmi podrobný popis věže zvané moskevskými obyvateli jako věž Ivana Velikého. Jednalo se o čtyřhrannou, od poloviny výšky okrouhlou čtyřpatrovou věž, na které bylo zavěšeno velké množství zvonů a zvonků, jež při rozeznění vydávaly harmonické tóny. Ze všech těchto zvonků, byl však z uměleckého hlediska nejkrásnější ten, jež visel s čele nad vchodem do věže.⁶⁷

Chrám svaté Trojice popsal jako jedinečnou ozdobu Moskvy, pro kterou měli Němci název Jeruzalém, avšak nám je tato sakrální stavba dnes známá pod názvem chrám Vasila Blaženého. Tanner se rovněž zmínil o architektovi, který byl tyranem po dokončení svého velkolepého díla namísto darů oslepen proto, aby již nikdy nemohl postavit něco tak krásného.⁶⁸ Tyranem je zde míněn Ivan Hrozný (1533-1584), ale zda

⁶² Věž byla pojmenována po velikém knížeti moskevském Ivanu III. též zvaným Ivan Veliký : viz.

ŠVANKMAJER, M. et al.: pozn. 9, s. 31-33.

⁶³ Boris Godunov byl bojar, který se stal v letech 1587-1598 faktickým vládcem za duševně slabomyslného Fjodora I. Ivanoviče (1584-1598) a od roku 1598 do jeho smrti byl carem vši Rusi : viz. ŠVANKMAJER, M. et al.: pozn. 9, s. 49-50.

⁶⁴ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 79-81.

⁶⁵ JONAS, Silvia: pozn. 7, s. 15.

⁶⁶ Jednalo se Archandělský chrám, který byl na přání cara Ivana III. vystavěn na základech bývalého kostela ze 14. století a byl zasvěcený archandělu Michaelovi, ochránci moskevských panovníků : viz. JONAS, Silvia: pozn. 7, s. 18.

⁶⁷ BINKOVÁ, Simona, POLIŠENSKÝ, Josef, et al.: pozn. 4, s. 364-367.

⁶⁸ BINKOVÁ, Simona, POLIŠENSKÝ, Josef, et al.: pozn. 4, s. 364-367.

takovýto čin provedl, se již zřejmě nedozvíme, neboť neexistují materiály, které by oslepení architekta potvrdily nebo vyvrátily.⁶⁹

Jako druhý okrsek Adam Olearius popsal „*Zargorod*“, což v ruštině znamená „Carské město“. „*Biela stenna*“ byla silná zeď, kterou protékala řeka Neglina. Na této řece ležela slévárna mistra Hanse Falckena z Norimberku, který naučil Moskvy docela kvalitně odlévat zvony. V této části města bydlela vyšší vrstva obyvatel Moskvy, např. knížata, synové bojarů nebo vrchnosti, bohatí měšťané či obchodníci, dále zruční řemeslníci, vyhlášení pekaři a jiní. Olearius napsal, že se zde též nacházely carovy stáje, mlýny na obilí, dobytčí trhy, řeznictví, sklady s vínem, pívem či medem, a další městské budovy.⁷⁰

Bernard Leopold Tanner si zapsal, že se v době jeho návštěvy Moskvy „*Zargorodu*“ již říkalo „*Bialgorod*“ a to podle zdi, kterou nechal car postavit a nabarvit na bílo. Stejně jako Olearius i Tanner napsal, že se tu vyskytovaly chrámy, paláce šlechticů, domy kupců, řemeslníků a jiných lidí živících se ručními pracemi. V tomto městě byly také kláštery jeptišek, ale podle cizince nebyly tyto členky řádů příliš početné, takže se v něm nacházelo více vdov či žen, které utekly od svých manželů, než panen. I Tanner se zmínil o budově na řece Neglině, jež sloužila k tavení kovů, a kde se mimo zvonů také odlévalo železo pro válečné účely. Carské stáje byly přeplněny krásnými zdatnými a dobře vycvičenými koňmi. Obchody s masem zaváněly nepříjemným zápachem, což bylo způsobeno dlouhým vystavováním masa na slunci. Dle Tannera Moskvané jedli toto zkažené maso a moc si na něm pochutnávali.⁷¹

Obvod zvaný „*Skorodom*“ Adam Olearius popsal poněkud skromně. Dozvídáme se, že se jednalo o nejokrajovější okres, který tvořil jakýsi polokruh počínaje východem přes sever na západní stranu kolem „*Zargorodu*“. Jeho rozloha se po ničivém útoku

⁶⁹ JONAS, Silvia: pozn. 7, s. 32-33.

⁷⁰ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 82.

⁷¹ BINKOVÁ, Simona, POLIŠENSKÝ, Josef, et al.: pozn. 4, s. 369-371.

Tatarů o hodně zmenšila. Poslední informace je o neveliké řece Jaguze, která zde protékala a následně se vlévala do řeky Moskvy.⁷²

V zápiscích Bernarda Leopolda Tannera se „*Skorodom*“ vyskytuje pod názvem „*Zemlenigorod*“. I Tanner psal o Tatarech, kteří zde napáchali velké škody, a to takové, že byly stále vidět zřícené hradby a hluboké valy naplněné nehybnou vodou. Zprávy o této řece nám Tanner nepodal, zato však zjistil, že se jednalo o největší část Moskvy, která byla obydlena spíše chudšími obyvateli a tomu také odpovídala celková zástavba dřevěnými domy, které velmi často postihovaly požáry.⁷³

Čtvrtý okrsek „*Streliza Slavoda*“ byl určen hlavně pro vojáky carské armády a také zde bydlelo i další chudší obyvatelstvo Moskvy. Místo jeho polohy bylo na jihu namířené k oblasti obývané Tatary. Materiál, z něhož se budovaly zdi, bylo pouhé dřevo. Původně bylo místo vystavěno pro vojáky z ciziny (např. Poláky, Němce, Litevce), kteří rádi a hojně popíjeli alkohol. Jelikož Moskvané nevěděli, jak je zbavit tohoto zlozvyku, nechali jim proto volnou ruku, ale odstěhovali je za vodu. Olearius nepopíral, že by Rusové sami se neradi pořádně nenapili, ale povalečství a nadměrné užívání alkoholických nápojů jim nebylo dovoleno. Pouze ve významných dnech několikrát do roka. Tyto dny se obyvatelé Ruska, ať už šlo o šlechtu či nevolníky, snažili užít naplno.⁷⁴

To, co Olearius napsal o obvodu „*Streliza Slavoda*“, shodně zaznamenal i Bernard Leopold Tanner. I on zapsal, že se jednalo o vojenský okrsek, kde chudší obyvatelstvo provozovalo obchod s levným zbožím. Řeka, která oddělovala zde žijící lidi od centra města, byla řeka Moskva. Vojáci tu žili a byli carem placeni do doby, dokud byli schopni bojovat proti nepřátelům. Umístění tohoto místa bylo zvláště důležité

⁷² OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 82-83.

⁷³ BINKOVÁ, Simona, POLIŠENSKÝ, Josef, et al.: pozn. 4, s. 371-372.

⁷⁴ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 83.

kvůli obraně, neboť zde mohli Tataři nejlépe proniknout do hlavního města Ruska. Počet vojáků Tanner ani uvést nechtěl, neboť se domníval, že mu nikdo neuvěří, protože například stráž města Moskvy se zbraní v ruce se vyšplhala na neuvěřitelné číslo padesát tisíc vojáků.⁷⁵

3.3 Trhy

Adam Olearius si při prohlídce moskevských čtvrtí povšiml, že je město plné trhů, a následně o nich podal svědectví.

Již koncem patnáctého století bylo možné spatřit v Moskvě síť trhů, která byla organizována podle nabídky artiklů. Trhy byly na různých místech, například na prázdných loukách, městských náměstích, kolem zdí hradeb nebo u bran. Nejvíce stánků se nacházelo v „*Kitaigorodu*“ a „*Bialgorodu*“.⁷⁶

V okrsku „*Kitaigorod*“ Olearius našel trh, který se nacházel za Kremlem a patřil mezi největší a nejlepší místo k prodeji a ke koupi zboží. Od rána do večera zde postávali obchodníci, přicházeli zákazníci mužského i ženského pohlaví a také nevolníci a darmošlapové. Na okraji tohoto trhu bylo místo, kde ženy nabízely levné šperky. Některé z žen mívaly uschovány v ústech krásné tyrkysové prsteny, o nichž byl Olearius informován, že to byl symbol nejen prodeje ozdob, ale i samotných žen.⁷⁷ Ony tvořily atmosféru celého dějiště, nosily pestrobarevné oblečení, značně křičely a byly velmi silně nalíčené. I Bernard Leopold Tanner se zajímal o prsteny z tyrkysu a o prodejních ženách zaznamenal totéž, co Adam Olearius.⁷⁸

Dále Olearius napsal, že se v bočních ulicích nalézala místa s určitými druhy zboží, jako například stánek prodejců s hedvábím či šátky, nebo zde měl působiště krejčí, obuvník, kožešník či sedlář. Každý shánějící zákazník věděl, co se kde nachází a podle

⁷⁵ BINKOVÁ, Simona, POLIŠENSKÝ, Josef, et al.: pozn. 4, s. 373.

⁷⁶ ŠOKUREV, S. Ju., LAŠTIN, A. B., et al.: pozn. 41, s. 202.

⁷⁷ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 81.

⁷⁸ BINKOVÁ, Simona, POLIŠENSKÝ, Josef, et al.: pozn. 4, s. 368.

Olearia bylo toto uspořádání velice účelné. Předměty s náboženskou tematikou jako například obrázky svatých – ikony, svíčky a jiné, se nalézaly v uličce po pravé straně nedaleko zámku.⁷⁹ Tato ulice se rozprostírala proti Kremlu a obchůdek s ikonami se nacházel hned na začátku její trasy.⁸⁰

Cestou od vyslaneckého dvora k zámku bylo na pravé straně zvláštní místo, kde si Moskvané nechávali upravovat vlasy a vousy. Seděli na židlích pod širým nebem a za peníze je kadeřník ostříhal nebo oholil. Dle Olearia se tomuto tržišti říkávalo „*Všivý trh*“ a měl celou cestu pokrytou odstřiženými vlasy plnými vši, které nikdo nezametal a neuklízěl, takže jste mohli nabýt dojmu, že kráčíte po měkkých peřinách.⁸¹ Tento trh v 17. století opravdu existoval a „*Všivý*“ se mu říkalo proto, že sem docházeli lidé z nižších vrstev, mezi nimiž nebyla vzhledem k hygienickým návykům nouze o vši. Nechávali si je z vlasů vyčesávat, někdy bylo nutné zbavit hlavu vlasů úplně.⁸²

V okrsku zvaném „*Skorodom*“ se nalézalo tržiště s dřevem a dřevěnými domy. Sloužilo pro ty, kteří přišli o dům z důvodu požáru a potřebovali co nejrychleji opět bydlet. Zájemce si mohl prohlédnout postavený dům, pokud si ho chtěl koupit, byl mu nabídnut rozložený na jednotlivé díly, které mu obchodník za malé peníze dopravil na pozemek, kde bylo místo po původním vyhořelém domě.⁸³

„*Dřevěný trh*“, jak se mu říkávalo, měl největší počet klientů v době, kdy v Moskvě bylo nejvíce požárů. Nešťastní lidé postižení vyhořením jejich domova mohli bydlet v novém už v ten den, kdy o něj přišli, a to právě díky tomuto trhu, kde se daly koupit levné hotové nebo rozložené domy, které jim byly dopraveny na požadované místo. Cizinci se obdivovali schopnostem Moskvanů, kteří dokázali postavit srub za dva až tři dny.⁸⁴

Moskvané na trzích nehovořili o prodeji, ale považovali koupi za výměnu za hotovost. Adam Olearius zaznamenal, že se na tržištích příliš o ceně nesmlouvalo.⁸⁵

⁷⁹ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 81-82.

⁸⁰ ŠOKUREV, S. Ju., LAŠTIN, A. B., et al.: pozn. 41, s. 204.

⁸¹ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 82.

⁸² BINKOVÁ, Simona, POLIŠENSKÝ, Josef, et al.: pozn. 4, s. 368.

⁸³ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 79.

⁸⁴ ŠOKUREV, S. Ju., LAŠTIN, A. B., et al.: pozn. 41, s. 203.

⁸⁵ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 82.

V této době se v Moskvě objevovaly i jiné trhy. Například existovalo „*Koňské tržiště*“, trh se slanými rybami, hodinami nebo trh, kde se prodávala mouka a obilí pro vaření piva.⁸⁶

Místo, kde se nacházely trhy, nesloužilo pouze k prodeji či koupi požadovaného zboží. Chodili tam hlavně mladí lidé, aby se zde mohli setkávat se svými přáteli, a to vše mimo dohled rodiny. Díky potulným umělcům se zde lidé také bavili tancem a zpěvem. Od poutníků si zde pak mohli vyslechnout nejnovější zprávy ze světa.⁸⁷

3.4 Kreml

O této pozoruhodné stavbě Olearius ve svých záznamech napsal, že se jednalo o zámek, který se nacházel v okrsku „*Kitaigorod*“ a zabíral skoro celou polovinu rozlohy této čtvrti.⁸⁸ Byl opravdu veliký a rozlehlý. Rozprostíral se na celkové ploše osmadvaceti hektarů.⁸⁹ Kolem něj byl vykopán hluboký příkop a postaveny kamenné zdi s věžemi a střílnami, kde drželi službu vojáci a střelci, kteří chránili zámek. Uvnitř celého komplexu se nacházelo velké množství kamenných budov, paladíí a katedrál, do kterých chodili převážně jen ti nejvznešenější, jako byl sám car či velkokníže, patriarcha a bohatí služebníci cara.⁹⁰ Rekonstrukce, které započaly v 15. století a skončily v století 17., vytvořily soubor dřevěných a kamenných staveb, jež se shromažďovaly kolem nádvoří. V severní části byly postaveny obytné paláce s kostely pro dvořany.⁹¹ Pokud svítilo slunce celé místo se rozářilo, protože všechny věže zámku byly potaženy pozlaceným plechem. A tak si všichni ti, kteří zavítali do Moskvy, mohli, stejně jako i Olearius s ostatními říci, že: „*Zvenčí vypadá město jako Jeruzalém, uvnitř však je Betlém*“.⁹²

⁸⁶ ŠOKUREV, S. Ju., LAŠTIN, A. B., et al.: pozn. 43, s. 203-204.

⁸⁷ BURKE, Peter: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. 1. vyd. Praha : Argo, 2005. ISBN 80-7203-638-6. s. 127

⁸⁸ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 80-81.

⁸⁹ JONAS, Silvia: pozn. 7, s. 8.

⁹⁰ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 80-81.

⁹¹ VORONIN, Nikolaj Nikolajevič, et al.: *Geschichte der russischen Kunst : von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Dresden : VEB Verlag der Kunst, 1975. ISBN neuvedeno. s. 121

⁹² „*Von außen scheint die Stadt wie Jerusalem, innen aber ist sie Bethlehem*.“, OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 80.

4 O obyvatelích Moskvy

4.1 Náboženství

Ruská země přijala křesťanství z Byzance. Olearius zapsal, že se Rusové považovali za součást řecké církve, ale vůbec to tak nevypadalo, neboť se neřídili jejími pravidly a provedli v nich jisté úpravy. Moskvané měli doma Bibli, ale do kostela ji nenosili. Považovali některé věci v Písmu svatém za ohavné a nemravné⁹³ a měli obavy, že by mohl být kostel těmito špatnostmi poskvrněn.⁹⁴ V době příchodu Adama do Moskvy, měla doma většina obyvatel města patrně bibli Ostrožskou, která byla vytištěna v roce 1567 ruským tiskařem Ivanem Fjodorovem.⁹⁵

4.1.1 Kostely

Na všech ruských kostelech byly kříže jako znamení hlavy církve – Ježíše. Tyto kříže byly buď prosté či trojité. O vnějším vzhledu kostelů Olearius poznamenal, že měly mnoho zvonů. Ty se používaly ke svolávání lidí do kostela. Když se množství zvonů rozeznělo, připadalo to Oleariovi fascinující. Zajímal se i o jejich ovládání, přičemž zapsal, že jedna osoba mohla manipulovat až se čtyřmi zvony najednou, neboť od srdce zvonu visel provaz, nahoře rozdělený na jednotlivé prameny.⁹⁶ *„Nezvoní však tím způsobem, že by rozhoupávali zvony, ale k srdci neboli jazyku je přivázán provaz, a když se za něj tahá, pod opakovanými údery na totéž místo kov zní.“*⁹⁷

O vnitřku moskevských kostelů Olearius napsal, že se v nich nesmělo sedět, a proto tam také nebyly žádné lavice či židle. Věřící si mohli při dlouhém stání ulevit tím, že si klekli nebo lehli na zem odříkávající při tom modlitbu. I když Olearius žádný kostel nenavštívil, přesto napsal, že se v nich na zdech nacházelo mnoho ikon. Kdo chodil do kostela, měl na stěně svůj vlastní obrázek nebo svého svatého, k němuž se

⁹³ Za věci ohavné mohli považovat vraždu, podvody, mnohoženství aj., o nichž se v bibli píše.

⁹⁴ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 143.

⁹⁵ BABKA, Lukáš: Rukopisy a staré tisky. In: *Národní knihovna České republiky* [online]. 02. 5. 2007 [vid. 24. 3. 2012]. Dostupné z: http://www.nkp.cz/pages/page.php3?page=slov_archivni_materialy.htm

⁹⁶ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 145-146.

⁹⁷ BINKOVÁ, Simona, POLIŠENSKÝ, Josef, et al.: pozn. 4, s. 366.

modlil. Pokud člověk spáchal nedobrý čin, byl vykázán z kostela spolu se svým obrazem.⁹⁸

Olearius chtěl s ostatními členy výpravy navštívit jeden z kostelů, ale nebylo jim to dovoleno. Pro zdůraznění nemožnosti vejít dovnitř si Olearius poznamenal, že byli od vchodu hnáni koštětem. Pokud přece jenom někomu z jinověrců dovolili vstoupit, bylo místo po něm následně umyto a vysvěceno vodou a kadidlem.⁹⁹

Ruská církev chtěla zabránit vniknutí protestantismu do země, proto bylo zakázáno pouštět cizince do kostelů, aby neovlivňovali místní věřící. Ovšem proniknutí protestantství zabránit nešlo, mnoho obyvatel Moskvy mělo kontakty s lidmi ze zahraničí, a tak se v 17. století začal u obyvatel Moskvy probouzet zájem o tento jiný druh náboženství.¹⁰⁰

Olearius ještě zaznamenal, že Rusové v kostelech neměli ani jeden hudební nástroj, protože je neuznávali. Podle nich neměli život, a tak nemohli uctívat Boha. Všude jinde instrumenty užívali skoro při každé příležitosti. Olearius zjistil, že v krčmách docházelo k zneužívání nástrojů, neboť při hraní se obvykle pilo a tančilo, a tak docházelo ke smilství. Z toho důvodu je nechal patriarcha, dva roky před jeho návštěvou Moskvy, spálit.¹⁰¹

4.1.2 Kláštery

Ve městech a na vesnicích spatřil Olearius mnoho klášterů. Důvody, proč do nich lidé přicházeli, byly různorodé. Většinou se jednalo o zchudlé či nemocné lidi nebo nešťastné manželky, které tímto jediným způsobem mohly opustit svého muže. Někdy se stalo, že se tam někdo dostal i proti své vůli. Zaopatřený člověk, který chtěl pobývat v řádovém společenství, si do něho přinesl pouze část jmění a zbytek ponechal rodině. V kláštorech se dodržovala přísná pravidla a činnost dne byla přesně naplánovaná. I jídelníček byl velmi přísný, chyběly v něm masové výrobky. Povětšinou jedli jen ryby, kaši, chléb, med, mléko, sýr a to, co si vypěstovali na zahradě. Velká změna nastala,

⁹⁸ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 145-149.

⁹⁹ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 145-146.

¹⁰⁰ MILJUKOV, P. N: *Obrazy z dějin ruské vzdělanosti : Část II., Církev a škola*. 4. opravené a doplněné vyd. Praha : Jan Laichter, 1903. ISBN neuvedeno. s. 150-151.

¹⁰¹ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 145.

když na čas opustili klášter. U známých se nechali hostit rozličnými jídly a nápoji, někteří dokonce provozovali obchod. Také byli na Rusi lidé, kteří odešli do lesů, kde se usadili a vedli asketický život.¹⁰²

Tyto pustinné kláštery zakládali lidé, kteří se zřekli radostí světa a chtěli se oddat vyššímu stupni mnišství. Často se stávalo, že za mnichem do odlehlých míst připutovali sedláci, a tak se osada rozrostla, zřizovatel ji opustil a začal konat pout' na jiném místě.¹⁰³

4.1.3 Postní dny

Jedna z důležitých součástí, která byla a stále je pravoslavnou církví nařizována a dodržována, je postní doba. „*Půst se v křesťanském pojetí, podobně jako i v jiných kulturách, netýkal jen stravování, měl by zasahovat všechny aspekty lidské existence – člověk by se měl odvrátit ode všech rozptýlení a připomínek tělesnosti, které se vzdalují Bohu.*“¹⁰⁴

Olearius dále napsal, že při půstu věřící nejedli žádné maso. Hlavně při Velkém půstu byly masové pokrmy vyloučeny, dokonce i ryby, které v ostatních postních dnech jedli hojně.¹⁰⁵ Pokud však měl metropolita či patriarcha v této době ctěnou návštěvu, podávali hostům maso bez jakéhokoliv omezení.¹⁰⁶ V těchto dnech taktéž nemohli mít kněží a laici před bohoslužbou pohlavní styk, ale na jiné období se tento příkaz již nevztahoval. Jedním z církevních zvyků v čase Velkého půstu byla zpověď, po které věřící vypustil na svobodu koupeného bílého holuba, jako symbol očištění od hříchů.¹⁰⁷

V 17. století existovaly určité stupně postní stravy. V nejméně přísném postním období mohli mít lidé na stolech rostlinnou stravu, ale na Velký pátek museli zachovat hladovku. Rusové dodržovali mnoho postních dní, z nich nejdůležitější, nejpřísnější a

¹⁰² OLEARIUS, Adam: pozn. 1. s. 156-157.

¹⁰³ KLUČEVSKIJ V. O.: *Ruské dějiny*. Praha : Minařík, 1928. ISBN neuvedeno. s. 278

¹⁰⁴ PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 57-63.

¹⁰⁵ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 150.

¹⁰⁶ GERBERŠTEJN, Sigismund: pozn. 3, s. 158.

¹⁰⁷ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 150.

také nejdelší byl Velký půst, který trval okolo čtyřiceti dnů. Během Velkého půstu nejedli dokonce ani výrobky z mléka a nesměli s nimi ani obchodovat. Alkohol byl také přísně zakázán. Veškeré radovánky a rovněž rozepře v rodině byly nemyslitelné. Kromě toho také zachovávali Andělský půst, který připadal na pondělí, ve středu drželi půst na vzpomínku Kristova odsouzení, a na jeho ukřižování v pátek.¹⁰⁸ V tento den bohatší obyvatelé navštěvovali dopoledne kostely, po návratu domů zasedla celá rodina ke stolu plnému jídla a pití. Následně po hostině odcházeli do práce nebo na návštěvy příbuzných. To se ovšem netýkalo chudších obyvatel, ti pracovali jako každý jiný den.¹⁰⁹

Vzhledem k tomu, že Rusové dodržovali mnoho postních dnů, bylo velmi pravděpodobné, že se cestovatelé na Rusi setkali s lidmi, kteří tyto postní dny dodržovali. Cizince však k tomu nenutili, neboť je většinou považovali za nečisté, a proto od nich nevyžadovali dodržování půstu.¹¹⁰

4.1.4 Domácí zbožnost

Rusové měli spoustu obrazů. Snad v každém obydlí, i v té nejmenší a nejchudší chýši, bylo v rohu místnosti určeno místo pro ikony. Nebyly ovšem vyřezávané, neboť věřili, že sám Bůh zakázal takové obrazy vyrábět a uctívat je. Ikony byly malované olejovými barvami většinou na dřevo a podle názoru Adama Olearia nebyly příliš umělecké. Církev však zakazovala modlit se k ikonám, které nebyly namalované od národních malířů či umělců z Řecka.¹¹¹

Car Michail Fjodorovič zval malíře z Německa a Polska, ale malovali pouze obrazy a portréty, nikoliv ikony. I tak jejich činnost na Rusi ovlivnila část tehdejší ruské malířské mládeže.¹¹² Až za vlády cara Petra Velikého, v důsledku otevření Ruska Evropě, začala být ruská ikonografie ovlivněná uměním západní Evropy.

¹⁰⁸ PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 57-63.

¹⁰⁹ GERBERŠTEJN, Sigismund: pozn. 3, s. 204.

¹¹⁰ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 60.

¹¹¹ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 147.

¹¹² MILJUKOV, P. N.: pozn. 100, s. 333.

Ikony mívali Moskvané ve svých domovech, kde před nimi zapalovali svíčky a modlili se. Olearius usoudil, že díky zapáleným svíčkám bylo v Moskvě tolik požárů. Ikony znamenaly pro pravoslavné Rusy opravdu mnoho. Když přišel host k někomu na návštěvu, prvně vyhledal ikonu, vzdal jí poctu, pomodlil se a až potom se přivítal s lidmi v domě. Někdy dokonce při sexuálním styku ikony i zakrývali, aby se na ně svatí „nedívali“. Olearius byl svědkem menšího požáru, kdy muž běhal s obrazem svatého Mikuláše a žádal ho, aby uhasil oheň. Když se tak nestalo, hodil ikonu do ohně se slovy: „*Nechceš nám pomoci, tak si pomoz sám a uhas se.*“¹¹³ Ikonám se také připisovaly magické účinky. Například v Moskvě v roce 1643 na jedné významné ikoně zrudnul obličej svatého. Když se to dozvěděl patriarcha okamžitě, vyhlásil postní dny, protože byl přesvědčen, že to znamená blížící se trest. Jenže car dal následně obraz prozkoumat malířem a ten zjistil, že červená barva na obraze byla podkladová, která se objevila po oddělení staré svrchní barvy. Staré ikony, které se již rozpadaly, byly zakopávány do země u kostela nebo posílány po vodě.¹¹⁴

Mnoho cizinců zanechalo různé zprávy o důležitosti ikon v životech Rusů. Jestliže bylo věřícímu na čas zakázáno vstoupit do kostela, byl jeho obraz skutečně na tu dobu vyneseno. Věřili, že když budou mít svoje ikony rádi a budou se k nim poslušně modlit, ochrání je před nebezpečím.¹¹⁵

4.1.5 Duchovenstvo

Patriarcha¹¹⁶ měl velké uznání a také moc. Byl po carovi druhá nejvýznamnější osoba státu. Rozhodoval ve všech duchovních věcech, řídil náboženské zvyky a do jeho jednání nikdo nezasahoval. Arcibiskup¹¹⁷ a biskup patřili mezi další velmi důležité osobnosti pravoslavné církve. Avšak za nejvyššího kněze byl považován metropolita. Všichni jmenovaní se nesměli, vzhledem k jejich úřadu, oženit. Dokonce museli svůj oděv přizpůsobit svému postavení. Nenosili žádné kalhoty, a jejich dlouhé košile musely být pouze z bavlny. Doplnky, jako například prsten, byly také zakázané. Mniši

¹¹³ „*Willst du uns nicht helfen, so hilf dir selbst und lösh.*“, OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 149.

¹¹⁴ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 147-150.

¹¹⁵ MILJUKOV, P. N.: pozn. 100, s. 42-43.

¹¹⁶ V době pobytu Olearia na Moskvě byl patriarchou Joasaf I. (1634-1640) a Josif (1642-1652).

¹¹⁷ Olearius vzhledem k hierarchii křesťanské nazýval některé pravoslavné duchovní názvy jaké se používají u římských katolíků.

v klášterech nesměli spát na postelích, jíst maso a pít alkohol. Nižší církevní hodnosti zastávali arciděkané, protopopi, popové a diákoní. Jelikož v Moskvě bylo mnoho kostelů, nacházelo se ve městě také hodně pravoslavných kněží. Olearius napsal, že jich tam pobývalo až čtyři tisíce a na jeden kostel připadlo až osm popů.¹¹⁸ V této době se vskutku v Moskvě nacházelo mnoho kněží. Postupem času začal jejich počet klesat i přesto, že vzrůstal počet obyvatel.¹¹⁹

Aby mohl být pop jmenován do úřadu, musel složit zkoušku ze základů čtení, psaní a zpěvu duchovních písní.¹²⁰ Přesto celková úroveň vzdělanosti středních a nižších duchovních v této době byla podprůměrná, často popům chyběly i základní znalosti.¹²¹

Po atestaci se pop oblékl do kněžského oděvu, který se dle Olearia příliš nelišil od světských šatů. Významná součást oblečení byla čepice zvaná „*skufja*“. Čapku duchovní nikdy nesníмали z hlavy, neboť byla svatým znamením. Stalo-li se, že mu ji někdo srazil z hlavy, bylo to bráno jako velký zločin, provinilec musel zaplatit pokutu a byl vymrskán. Spadla-li „*skufja*“ náhodou, většinou při polibku, nebylo kvůli tomu takové pobouření.¹²²

U popů neplatil zákaz uzavření manželství, pouze se museli při výběru budoucí ženy řídit určitým nařízením, které jim nedovolovalo vstoupit do svazku s poskvrněnou ženou. Zjistil-li pop po svatbě, že dívka nebyla panna, byl zbaven svého úřadu. Když mu manželka zemřela, mohl se oženit pouze tehdy, vzdal-li se svého postavení.¹²³ Sigmund von Herberstein¹²⁴ navštívil Moskvu jako člen habsburské diplomatické mise v letech 1516/1517 a 1525/1526. Na základě informací, které v hlavním městě Ruska získal, vydal v roce 1549 knihu v latinském jazyce „*Rerum Moscoviticarum Commentarii*“, jež následně vycházela ještě v dalších vydáních.¹²⁵ O knězi zaznamenal, že byl po smrti manželky automaticky zproštěn duchovního řádu a mohl se tedy znovu oženit nebo vykonávat nějaké řemeslo, avšak pokud chtěl zůstat nadále duchovním, musel se chovat mravně. Pop nebo diákon mohl rovněž přijít o církevní úřad, pokud během manželství opustil svoji ženu.¹²⁶

¹¹⁸ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 155.

¹¹⁹ MILJUKOV, P. N.: pozn. 100, s. 246.

¹²⁰ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 155.

¹²¹ FREIMANN, E. S.: *Farnosti v ruské pravoslavné církvi : Církevně-právní rozbor*. 1. vyd. Teplice : Cyrilometodějský nadační fond, 2008. ISBN 978-80-254-3406-2. s. 53.

¹²² OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 155.

¹²³ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 156.

¹²⁴ Žil v letech 1486-1566.

¹²⁵ GEIER, Wolfgang: pozn. 6, s. 35-53.

¹²⁶ GERBERŠTEJN, Sigizmund: pozn. 3, s. 152, 168.

4.1.6 Vztah k jinověrcům

Cizinci na Rusi, kteří se dobrovolně rozhodli změnit své dosavadní vyznání na ruské křesťanství, se museli nechat znovu pokřtít. Strávili šest týdnů v klášteře, kde se seznámili s vírou a se specifickými zvyky pravoslavné církve. Křest byl prováděn u potoka, kde se vzdali své původní konfese jako kacířské. Olearius zaznamenal, že se na Rusi nacházelo dosti odpadlíků jiného náboženství, hlavně vojáků, kteří vstoupili do carovy služby, aby mohli být vydržováni. Avšak neuvádí, že by byl někdo násilně nucen přejít na ruskou víru. Problém nastal pouze tehdy, pokud z ní chtěl člověk vystoupit.¹²⁷ Vzdát se pravoslavné církve bylo zakázané a považované za zločin proti státu. Jedinec, u kterého se prokázalo, že přemlouval jiného k odstoupení z ruské víry, byl poslán do vyhnanství a jeho majetek byl zkonfiskován.¹²⁸ Hlavní důvod, proč řemeslnicky nadaní cizinci přestupovali na pravoslavnou víru, byl značný majetek, který jim byl po křtu dán.¹²⁹

Olearius taktéž zaznamenal, že Moskvané měli v lásce národ Peršanů, Turků a Arménů. Zvláště pak mívali rádi ty cizince, kteří v Moskvě provozovali obchod. Podle Olearia lidí jiného náboženského vyznání bylo ve městě zhruba jeden tisíc.¹³⁰ Věřícím jiného náboženství a národnosti bylo dovoleno vyznávat svého Boha dle svého jazyka. Svoboda vyznání byla také dovolena Židům. Jinověrci však nesměli agitovat svoji víru mezi ostatními a nemohli provádět přestup křesťanských lidí do jejich církve.¹³¹

Tolerance pravoslavné církve však byla pořádná. Luteráni a kalvinisté si v Moskvě postavili kostel, ale později jim byl zabaven s možností vystavět si jiný. Učinili tak, ale patriarcha jim ho opět vyvlastnil. Olearius hovoří o příčině, jež se ale zdá velmi nepravděpodobná. Spočívala v potyčce žen, u níž byl svědkem sám patriarcha. Vztah církve k luteránům a kalvínům se změnil potom, co nechtěli přijmout ruské křesťanství. Byli donuceni se přestěhovat do cizineckého předměstí, kde mohli dále žít

¹²⁷ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 157-158.

¹²⁸ FREIMANN, E. S.: pozn. 121, s. 20.

¹²⁹ BINKOVÁ, Simona, POLIŠENSKÝ, Josef, et al.: pozn. 4, s. 374.

¹³⁰ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 158-159.

¹³¹ FREIMANN, E. S.: pozn. 121, s. 19-20.

při své víře.¹³² Kromě zákazu vstupu do kostelů učinila církev i jiná opatření. Přestěhovala cizince na okraj Moskvy, nechala zbořit jejich kostely, snažila se o omezení kontaktů a nedovolila protestantům mít ve službách pravoslavné věřící.¹³³

4.2 Svatba

Z podrobného popisu svatebního obřadu lze usuzovat, že se Olearius zúčastnil svatby osobně nebo o ní získal přesné informace od samotných Rusů nebo svých zahraničních přátel, kteří žili v Moskvě či město dříve navštívili.

Rusové neuznávali a ani nemohli provozovat mnohoženství. Pokud muž zemřela jeho choť, mohl se znovu oženit, ale opakovat to směl pouze dvakrát.¹³⁴ Kdyby je pravoslavný kněz oddal, přišel by o svojí funkci. Rusové také neschvalovali sňatky mezi rodinnými příslušníky.¹³⁵

Při vdavkách dodržovali určité zvyky a rovněž církevní nařízení, která jim nepovolovala oslavovat v postní době, v předvečer středy, pátku, neděle a v jiných církví uznávaných svátcích.¹³⁶

V této době hovoříme o tradiční rodině, kde byl manželský svazek z většiny případů dohodnut rodiči a to již v útlém věku dětí. Láska zde nebyla tím nejdůležitějším, jak je tomu převážně dnes.¹³⁷

Zpravidla to byl otec nevěsty, který domlouval sňatek s ženichovou rodinou. Svoji nastávající paní však ženich nesměl před svatbou spatřit. Někdy se ale mohla zajít podívat na nevěstu jeho matka nebo některá z jejích přítelkyň. Pokud vše rodiče shledali v pořádku, sjednali manželskou smlouvu.¹³⁸

Ženich i nevěsta měli k dispozici dvě ženy, které se nazývaly „Swachy“. Staraly se o přípravu, jež probíhaly několik dní před svatebním dnem. Tento den začínala

¹³² OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 151.

¹³³ MILJUKOV, P. N.: pozn. 100, s. 246.

¹³⁴ I sám car Ivan IV. Hrozný se dostal do konfliktu s církví mimo jiné proto, že byl sedmkrát ženatý : viz. SERCZYK, W. A.: *Ivan IV. Hrozný : car vši Rusi a stvořitel samoděržaví*. 1. vyd. Praha : NLN, 2004. ISBN 80-7106-577-3. 223 s.

¹³⁵ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 112-113.

¹³⁶ PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 52.

¹³⁷ O tradiční a soudobé rodině viz. francouzský sociolog Émile Durkheim (1858-1917).

¹³⁸ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 113-114.

„*Swacha*“ přípravou lože pro manželský pár. Vedle postele obvykle byla postavena mísa s obilím, pšenicí a ječmenem jako symbol hojnosti v budoucnu.¹³⁹

Když bylo vše přichystáno, vešel ženich do domu nevěsty, kde byl srdečně přivítán jak svými tak i nevěstinými přáteli. Všichni usedli k jídelnímu stolu, ale k hostině ještě nebyl čas. Mezi svatební pár byl zavěšen červený taft tak, aby jeden na druhého neviděl. Následně „*Swacha*“ učesala nevěstu a poté i jejího nastávajícího. Po celou dobu ženy, které seděly v místnosti na lavicích, zpívaly. Dva tovaryši roznášeli chléb a sýr, které předtím pop požehnal. „*Swacha*“ nevěstu zakryla bílou rouškou a všechny přítomné muže posypala nastříhanými malými kousíčky atlasu, stříbra, zrny ječmene a šištičkami chmelu. Otcové snoubenců si vyměnili prsteny pro budoucí manžele.¹⁴⁰

Po ceremonii, která se konala v domě nevěsty, odjeli všichni do kostela. „*Swacha*“ vezla zahalenou nevěstu na saních ověšených liščími ocasy. Za nimi jeli všichni ostatní svatebčané. Olearius zde zmiňuje, že popa museli podpírat, neboť byl většinou už v podnapilém stavu.¹⁴¹

Obřad začínal vstupem páru do kostela po červeném taftu. Nad hlavami oddávajících byly drženy ikony. Pop snoubencům požehnal, následně vzal pravou ženichovu ruku a levou nevěsty a zeptal se jich, zda si budou spolu rozumět. Po jejich souhlasu zazpíval žalm, přičemž se novomanželé točili s popem v kruhu. Po tanci jim nasadil na hlavu věnce. Pokud ale již dříve uzavřeli manželství a ovdověli, tak jim dal věnec na ramena. Účastníci svatby zapálili svíčky a podali popovi šálek s vínem. Připil novomanželům a po něm se museli napít i oni. Ženich pil poslední, neboť zahazoval sklenici na zem. Tu žena pošlapala se slovy, že tak dopadnou ti, co mezi ně zavlečou svár, nenávisť a hněv. Následně je ženy posypaly konopím a lnem a popřály jim štěstí. Muž usadil svoji ženu na saně a sám jel vedle na koni.¹⁴²

Podle zápisků Adama Olearia další část svatebního veselí se odehrávala v domě ženicha, kde se konala hostina. Ke konci dlouhého hodování odešla manželka do přichystané ložnice. Muž za ní dorazil v doprovodu až osmi mladíků držících zapálené

¹³⁹ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 114.

¹⁴⁰ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 114-116.

¹⁴¹ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 116.

¹⁴² OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 116-117.

louče, které postavili do připravených nádob a opustili místnost. Novomanželé se usadili ke stolu a společně se najedli. Starý sluha zůstal v předpokoji. Měl totiž za povinnost zeptat se novomanžela, jestli svatební noc proběhla v pořádku, tzn., zda nevěsta byla ještě panna. Jestliže byla odpověď kladná, sluha ji šel sdělit hostům, pro které byla tato zpráva důvodem k různému vtipkování na úkor manželů. Bylo u toho hodně veselí. Zbývala již jen koupelová očista, která byla příčinou dalšího veselí, neboť kromě vody se omývali i vínem či medovinou. Veselice trvala ještě další dva dny, kdy se hodně tancovalo, zpívalo a hodovalo.¹⁴³

Výše popsané svatební úkony se týkaly zámožnějších obyvatel. Vdavky prostých lidí byly mnohem chudší a jednodušší. Příprava nemohla zabrat tolik času, obvykle se jednalo o jedno či dvoudenní záležitost.

Pokud si chtěl prostý člověk vzít ženu, poslal jí den předem domů dar ve formě nového oblečení. Rovněž jí zaslal potřebné věci k úpravě jako hřeben, líčidla, zrcátka a jiné. V den sňatku přišli do domu dva chlapci se zapálenými svícemi, jež doprovázeli popa držícího stříbrný kříž. Kněz požehnal budoucím manželům a hostům. Potom se všichni posadili ke stolu. I v tomto případě byli snoubenci odděleni látkou, nesměli se vidět. Poté, co byla nevěsta „Swachou“ omyta, přitiskla tvář na líce ženicha a společně na sebe hleděli v zrcadle. Nakonec se vydali do kostela, kde byli oddáni a tento den ukončili skromnou hostinou.¹⁴⁴

4.3 Pohřeb

Mezi nejstarší archeologické nálezy patří pohřby, které se patrně vyskytují již od dob neandertálských lidí, a lze z nich usoudit, že zemřelý nebyl pro zesnulé pouhé mrtvé tělo.¹⁴⁵

Poslední rozloučení se zesnulým v této době v Rusku bylo doprovázeno slavnostním obřadem. Zemřel-li člověk, přišla k jeho posteli rodina a nejbližší přátelé. U

¹⁴³ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 117-118.

¹⁴⁴ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 119.

¹⁴⁵ SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství : proměny vztahu člověka k posvátnému*. 1. vyd. Praha : Portál, 2004. ISBN 80-7178-886-4. s. 48.

lůžka nebožtíka zazníval hlasitý pláč a nářek, hlavním mottem byly otázky, proč je milovaný musel opustit. Olearius uvedl jako příklad, že muži často umírali kvůli nepěkné a zlé manželce nebo z bídy.¹⁴⁶ K bohatému zesnulému dokonce byly najímány ženy, tzv. plačky, aby tento akt vypadal co nejvíce smutečně.¹⁴⁷

Tělo mrtvého bylo po umytí oblečeno do bílé lněné rubášky. Na nohy mu nazuli kožené červené boty a uložili ho do rakve se zkříženými rukama. Odnesli ho do kostela, kde pobýval podle postavení v chladu až osm dní. Během toho času kněz prováděl obřad, chodil ho kropit svěcenou vodou a vykuřoval kadidlem s myrhou; po celou dobu přitom zpíval žalmy.¹⁴⁸

Uložení do hrobu začínalo průvodem. Nařikající zahalené ženy šly před rakví nebožtíka, který byl nesen čtyřmi až šesti osobami. Za nimi kráčel pop, lidé nesoucí ikony a také přátelé mající v ruce rozsvícené svíčky.¹⁴⁹

Rakev byla položena u jámy a otevřena. Kněz zapálil kadidlo, pronesl modlitbu a vykonal bohoslužbu za přítomnosti klečících účastníků. Nad mrtvým byl celou dobu držen jeho svatý obrázek.¹⁵⁰ Vdova či vdovec přistoupili k hrobu a zopakovali nářek, který prvně pronesli u postele zemřelého. Pak vstali ostatní účastníci pohřbu, políbili pozůstalou osobu a také mrtvého. Na konec obřadu vložil pop do hrobu cenný papír, který měl pomoci nebožtíkovi přejít na druhý břeh světa mrtvých. Rakev byla zavřena a zasypána. Nejbližší okruh přátel se zúčastnil hostiny, kde se pilo a jedlo na počest zesnulého.¹⁵¹

Moskvané dávali do hrobů dokument, který měl zajistit lepší přechod mrtvého do země zaslíbené. Avšak sloužil spíše pro zisk duchovním, neboť se za jeho vystavení muselo platit. Ve středověku se na Rusi do hrobu dávalo jídlo na dalekou cestu nebo peníze na vykoupení. Od těchto zvyků se však v čase, kdy Olearius navštívil tuto zemi, již dávno upustilo.¹⁵²

¹⁴⁶ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 150-151.

¹⁴⁷ KARAMZIN, N. M.: *Obrazy z dějin ríše ruské II.* 1. vyd. Praha : Odeon, 1984. ISBN neuvedeno. s. 77

¹⁴⁸ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 151.

¹⁴⁹ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 151.

¹⁵⁰ Ke svatým obrazům dále viz. MILJUKOV, P. N.: pozn. 100, s. 619.

¹⁵¹ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 152-153.

¹⁵² PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 52.

Olearius nevěnoval moc pozornosti hostině, i přesto, že byla velmi důležitá. „*Hostinou však končil pouze obřad pohřební, nikoliv smuteční, neboť devátý a čtyřicátý den po pohřbu a poté každý rok na výročí smrti si nejbližší připomínali osobu zesnulého na smutečních hostinách.*“¹⁵³

4.4 Domácnost prostých lidí

Vybavení domů venkovského lidu bylo velmi skromné. Hospodyně měly k dispozici jen malé množství dřevěného či hliněného nádobí. Tento druh kuchyňských předmětů se objevoval na Rusi až do 20. století. Kromě toho používali také nádobí z březové nebo lýčené kůry. Nevýhodou pro tyto přírodní materiály byla hlavně jejich krátkodobá trvanlivost.¹⁵⁴

O kuchyňském vybavení Adam Olearius napsal, že se skládalo pouze ze tří až čtyř hrnců a stejného počtu misek na jídlo. Zajímavá je informace, kterou hodnotí jejich čistotu. Podle něho bylo nádobí dosti špinavé, a setkal se s nečistotou i u jídelního stolu při audiencích, kde se používalo stříbrné či cínové nádobí.

Adam Olearius zaznamenal, že obytné místnosti byly velmi prosté a nebyly skoro vůbec zdobený.¹⁵⁵ V této době byly opravdu domy vybaveny pouze jídelním stolem, někdy postelí, kiotem¹⁵⁶ s ikonami a hlavně nejdůležitější věcí – pecí.¹⁵⁷

Pec využívali v zimě místo postele. Olearius poznamenává, že na ní spali společně všichni obyvatelé selského domu a to dokonce i s domácími zvířaty (jako prasata, slepice a jiné).¹⁵⁸ Ruská pec byla opravdu velmi důležitá součást vybavení každé domácnosti. Připravovaly se v ní pokrmy, vytápěla obytný prostor, používali jí také k mytí a sušení oděvů či potravin, a v chladných měsících sloužila jako místo na spaní.¹⁵⁹

¹⁵³ PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 55.

¹⁵⁴ PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 37.

¹⁵⁵ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 106.

¹⁵⁶ Kiot byla vitrina pro ikony.

¹⁵⁷ PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 33.

¹⁵⁸ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 106-107.

¹⁵⁹ PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 32.

4.5 Pokrmy a nápoje

Podle Adama Olearia nejsou Moskvané zvyklí na kvalitní jídla.¹⁶⁰ S tímto tvrzením lze polemizovat, neboť potrava, která musela být připravovaná v peci, byla vařená či pečená o hodně delší dobu než je tomu dnes. Pomalejší a delší vaření zajistilo, že hotové pokrmy mohly být chutné. Jiná stránka této přípravy však byla menší gastronomická různorodost takto upravovaných jídel.¹⁶¹

Každodenní strava většiny obyvatel Moskvy se skládala z různých kaší, zeleniny a ryb. Jehněčí, hovězí a vepřové maso se na jídelní stůl také servírovalo, ale v omezené míře.¹⁶²

V hlavním městě Ruska si Olearius zapsal, že nejčastějším jídlem jsou laciné solené ryby, jež jsou kvůli úspoře málo soleny, a tak údajně zapáchají.¹⁶³ Olearius sice věděl že, „*u ryb slabě nasolených probíhají zrající procesy mnohem rychleji než u ryb nasolených silně – výsledkem jsou ostře chutnající a „vonící“ ryby, labužníky vyhledávané, ale cizince odpuzující.*“¹⁶⁴, ale přesto nezapomněl zdůraznit jejich nelibou vůni.

Česnek a cibule patřily mezi hlavní zeleninu, kterou Moskvané užívali. Podle Olearia byly česnek i cibule hojně používány při přípravě skoro veškerého jídla.¹⁶⁵ Těmto rostlinám byla dokonce dříve připisována magická či léčebná síla.¹⁶⁶ Převážná část obyvatel Moskvy, kromě panstva, příliš nedůvěřovala doktorům a jejich praktikám, proto využívala osvědčené domácí metody.¹⁶⁷

Moskvané také vařili zvláštní druh moučnicku, tzv. „*pirohy*“. Ty bývaly plněny mletým masem, rybami a cibulí. Opékali je na másle či oleji, a Olearius byl s jejich

¹⁶⁰ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 107.

¹⁶¹ PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 36-37.

¹⁶² OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 107.

¹⁶³ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 107.

¹⁶⁴ PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 83.

¹⁶⁵ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 107.

¹⁶⁶ PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 22.

¹⁶⁷ KARAMZIN, N. M.: pozn. 147, s. 77.

chutí spokojen.¹⁶⁸ Pirohy nechyběly na žádném stole, ať už se jednalo o stůl lidí z vyšších či nižších sociálních vrstev. Rozdíl byl pouze v druhu použité mouky a náplně.¹⁶⁹ Nádivka mohla být také sýrová či sladká.¹⁷⁰ K smažení se používal rostlinný tuk nebo makový, konopný či ořechový olej.¹⁷¹

Adam Olearius také zaznamenal surovinu zvanou „*ikary*“. Jednalo se vlastně o kaviár, který se připravoval z jiker velkých ryb, jež byly prosoleny, následně usušeny na slunci a poté napěchovány do sudů. Zmínil, že byl nejčastěji vyvážen do Itálie.¹⁷² Exportován byl také do Španělska a odebírán kupci z Anglie, Francie a Nizozemska.¹⁷³ Kaviár kupovali spíše zámožnější obyvatelé Moskvy, přičemž se méně kvalitní druhy mohly někdy zapékat do pirohů.¹⁷⁴ Oleariova poslední poznámka ke kaviáru byla, že byl považován za delikatesu.

Oblíbeným nápojem Moskvanů byl kvas, pivo, svařené víno nebo medovina. Tu obyvatelé Moskvy vařili z ostružin či ovoce. Oleariovi nejvíce chutnala jahodová medovina.¹⁷⁵ Základem tohoto nápoje však nebyl med, místo něho byla použita ovocná šťáva. Ostatní výše uvedené druhy nápojů byly připravovány kvašením, pro obyvatele Moskvy typickou biotechnologií pro jejich mírné zalkoholizování.¹⁷⁶ V polovině 17. století se Rusové naučili od Tatarů destilovat určité suroviny například obiloviny, a medovinu a ovocná vína vystřídal vodka. Pití začínalo být celostátním problémem.¹⁷⁷

4.6 Lázně

Dle Adama Olearia Rusové hlavně dbali na tělesnou hygienu. Ve všech městech, ale také i vesnicích, viděl mnoho saun. Sám jednu navštívil, nikoliv však v samotné Moskvě, ale na jihu Ruska v Astrachani. Líčí odolnost Rusů vůči velkému horku.

¹⁶⁸ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 107.

¹⁶⁹ PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 88.

¹⁷⁰ KARAMZIN, N. M.: pozn. 147, s. 76.

¹⁷¹ PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 74.

¹⁷² OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 107-108.

¹⁷³ KARAMZIN, N. M.: pozn. 147, s. 64.

¹⁷⁴ PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 185.

¹⁷⁵ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 108-109.

¹⁷⁶ PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 27.

¹⁷⁷ PIPES, Richard: pozn. 57, s. 197.

Olearia zavedli do malého domku, kde uprostřed ležely v ohni rozpálené kameny, které čas od času polévali studenou vodou. Tak se vytvářela horká pára. Leželi jen ve spodkách na lavicích a mírným šleháním březovými větvíčkami přiváděli do kůže více tepla, tělo se lépe prokrvovalo. Poté, co byli z horka celí červení, vyběhli ven, kde na sebe lili studenou vodu nebo běželi do potoka, který byl blízko sauny. V zimním období se rozpálení váleli ve sněhu. Tento způsob koupání viděl již předtím zejména u Finů.¹⁷⁸ Pro Rusy, kteří se vyhýbali lékařům, to byl dobrý způsob k posílení imunitního systému.

Olearius se v tomto jistě nemýlil, neboť navštěvování veřejných lázní patřilo k ruským zvykům od dob středověku. Chodili do nich skoro každý den. Zavítat do baň¹⁷⁹ méně jak třikrát týdně, bylo považováno za nevhodné. Kterýkoliv bohatý Rus měl doma svoji menší parní výtopnu. Každé město či vesnice měla veřejnou lázeň, kde pospolu sedávali muži a ženy v neuvěřitelném horku. Během vyhřívání používali březové větve, jimiž se šlehali. Rozpálená těla následně ochlazovali venku ve sněhu. Veřejné lázně byly místem, kde docházelo často ke smilstvu. Petr Veliký se u šlechty snažil o výměnu ruských lázní za lázně západního typu, ale nepochodil, ba naopak docházelo během dalších let k rozrůstání vlastníků soukromých koupelen původního typu a účelu.¹⁸⁰

4.7 Odívání

Oděv zámožných mužů Moskvy se velmi podobal stylu Řeků. Oblékali si široké košile a kalhoty. Důležitou součástí byl plášť zvaný kaftan, který měl velmi vysoký široký límec a dlouhé úzké rukávy. Ty měly dokonce stejnou délku jako kabát a pokud nebyly uhlazeny do mnoha záhybů, ruce v nich nebyly vidět. Hlavu pokrývala protáhlá čepice z černých lišek a sobolů. Na nohy si nazouvali nízké kožené holinky, které byly vpředu vytaženy do špičky. Nejčastější materiál, ze kterého si nechávali ušít oblečení, byly různé druhy hedvábí. Zvláště pak Olearius zmiňuje taft. Dalšími doplňky byly barevné nitě, zlato, stříbro a perly.¹⁸¹ Styl oblékání Moskvanů ovlivnilo zřejmě i přijetí křesťanství z Byzance.¹⁸² Vysoké sobolí nebo liščí papachy a boty z kůže nosila

¹⁷⁸ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 111-112.

¹⁷⁹ Baňa je název pro dřevěnou saunu na Rusi, kde pára vzniká poléváním horkých kamenů.

¹⁸⁰ FIGES, Orlando. *Natašin tanec : kulturní historie Ruska*. 1. vyd. Praha - Plzeň : Beta-Dobrovský : Jiří Ševčík, 2004. ISBN 80-7306-162-7. s. 64.

¹⁸¹ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 95-96.

¹⁸² O přijetí křesťanství z Byzance dále viz: FREIMANN, E. S.: pozn. 121, s. 18-26.

nejvyšší třída ruské společnosti – bojaři. Ruská forma kaftanu opravdu patřila k základnímu elementu celého úboru.¹⁸³

Ženy se strojily obdobně jako muži, jen svrchní plášť byl ještě více široký a zdobený prýmký a třásněmi. Olearius napsal, že nenosily žádné kaftany a protáhlé límce. Na hlavách měly široké čepice ze zlatého plátna, damašku nebo atlasu. Neprovdané dívky si oblékaly čapky z lišek.¹⁸⁴

Čapky manželek byly vysoké s hedvábným závojem prošitým zlatými nitěmi, jež zakrýval obličej. Rouška spadala až ke kotníkům a nosila se nad sarafánem, což byl typický ruský, spíše venkovský, oděv. Sarafán se stříhal šikmo či s všítkými klínky tak, aby byl dole značně široký. Zlaté prýmký, stužky nebo krajky se nacházely vpředu.¹⁸⁵ Pokrývka hlavy u svobodných žen byla skutečně zkrášlena černou liščinou.¹⁸⁶

Způsob odívání obyvatel Ruska byl podmíněn ohledem na klimatické podmínky, a také působením cizích zemí. Od osmanských Turků převzali v 15. století kaftan, který si upravili pro svůj kraj. Hedvábí se začalo v Rusku vyrábět až od konce 17. století, do té doby byl dovážen z ciziny. Charakteristickým materiálem používaným při šití oděvů byl brokát a samet. To ovšem neplatilo pro chudší obyvatele, kteří se strojili do úborů z plátna.¹⁸⁷ Funkce oděvu nebyla pouze pro zakrytí nahoty a zahřátí těla, ale byl to způsob prezentace majetkové třídy, do níž osoba náležela. Důraz na dodržení typu oblečení pro určitou vrstvu byl kladen hlavně ve velkých městech, zvláště pak v samotné Moskvě.¹⁸⁸

4.8 Bojaři

O nejvyšší ruské aristokracii Adam Olearius napsal, že žili v nádherných domech, odívali se do vytříbených obleků, vlastnili krásné koně a kočáry, vedle kterých chodilo mnoho sluhů a otroků. Jestliže se sami vydali na cestu, přidělali si k sedlu u svého koně tympán, do kterého tloukli bičíkem, aby upozornili dav na ulicích a tržištích, že potřebují projet, a ten jim následně ustoupil. Dostávali od cara vedle žoldu také skvostné

¹⁸³ NEJEDLÁ, Marcela. *Ilustrovaná encyklopedie odívání : od tógy po krinolínu*. 1. vyd. Bratislava : Perfekt, 2009. ISBN 978-80-8046-430-1. s. 248.

¹⁸⁴ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 97.

¹⁸⁵ NEJEDLÁ, Marcela: pozn. 183, s. 248-249.

¹⁸⁶ KARAMZIN, N. M.: pozn. 147, s. 78.

¹⁸⁷ NEJEDLÁ, Marcela: pozn. 183, s. 248.

¹⁸⁸ ŠOKUREV, S. Ju., LAŠTIN, A. B., et al.: pozn. 41, s. 158.

venkovské usedlosti s nevolníky, což jim přinášelo po celý rok značný zisk, avšak nesměli žít mimo Moskvu a museli každý den docházet ke dvoru.¹⁸⁹ Půda byla částečně svobodným majetkem, který bojarové mohli samovolně prodávat. Po jejich smrti se dědila a od poloviny 16. století mohli příslušníci rodu po době čtyřiceti let vykoupit půdu zpět od osoby, jíž byl kdysi od původního vlastníka prodán. Jelikož to byl ale dar od cara, mohl si ho také kdykoliv a bez jakéhokoliv důvodu vzít zpět.¹⁹⁰

Veškerá usnesení, rozkazy, pakty a jiné věci týkající se říše vešly v platnost až tehdy, když je podpisem potvrdil car, bojarové a rádci. Projednání těchto záležitostí se dělo pozdě v noci, kdy se bojaři a rádcové dostavili na zámek.¹⁹¹ Car měl k dispozici radu zvanou „*duma*“, která však měla během své existence řadu nedostatků. Byla velmi nestálá, neměla stanovenou oblast působnosti ani pevný řád zasedání a sloužila jen k tomu, aby potvrzovala carova nařízení a příkazy. V roce 1711 v tichosti zanikla.¹⁹² Bojarově měli na starost různé záležitosti, mezi nimiž byla i péče o tzv. „*Prikase*“, kterých bylo v Moskvě třiatřicet.¹⁹³ Jednalo se o výkonné úřady moskevské správy vznikající, kromě malých výjimek, už od druhé poloviny 16. století.¹⁹⁴

4.9 Ženy

Na Rusi bylo zachováno až do roku 1917 uspořádání společnosti, ze kterého vyplývalo rozdělení žen do různých sociálních skupin. Tak zde žily ženy rolnice, měšťanky a šlechtičny.¹⁹⁵

Vzhled tehdejších Moskvanek popisuje Olearius tak, že měly střední výšku a postavu plnějších tvarů, jen jejich ruce a obličej byl hubenější. Obyvatelky Moskvy se velmi silně líčily a intenzivní nanášení bílé, černé a červené barvy neznalo mezí. Oleariovi to připadalo, jako kdyby měly na tváři velké množství rozetřené mouky. Také

¹⁸⁹ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 136.

¹⁹⁰ PIPES, Richard: pozn. 57, s. 67.

¹⁹¹ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 137.

¹⁹² PIPES, Richard: pozn. 57, s. 136-137.

¹⁹³ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 137.

¹⁹⁴ PIPES, Richard: pozn. 57, s. 91.

¹⁹⁵ VYDRA, Zdeněk: Žena v předrevolučním Rusku očima anglosaské historiografie, in: ČADKOVÁ, K.; LENDEROVÁ M.; STRANÍKOVÁ J. et al.: *Dějiny žen : aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajištění historiografie : sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006*. 1. vyd. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2006. ISBN 80-7194-920-5. s. 180.

zaznamenal, že si barvily řasy a obočí.¹⁹⁶ O masivním malování ženských obličejů se spíše dozvídáme od cizinců, jež navštívili Moskvu než od trvalých obyvatel města, pro něž bylo líčení samozřejmostí. Bílé líčidlo plně zakrývalo přirozenou kůži na obličejích a pro zvýraznění obočí a řas používaly černou nebo hnědou barvu.¹⁹⁷

Ženy z vyšší společnosti nebyly od dětství vedeny k domácím pracím. Jelikož přinášely do manželství značný majetek, nemusely se na chodu domu podílet. Jejich jedinou prací bylo vyšívání kapesníků, které byly z bílého taftu, či jiných doplňků. V kuchyni se také moc neobjevovaly, neboť zabité či uvařené zvíře takto vysoce postavenou ženou, bylo považováno za nečisté. Měly spoustu volného času, který však nemohly vyplnit vycházkami či návštěvami svých přátel, neboť nesměly kvůli zákazu svých manželů opouštět dům. Jen zřídka je manžel pustil samotné do kostela.¹⁹⁸ Omezení svobodného pohybu bylo osudem žen narozených v bohatých rodinách, ale u prostých obyvatel Moskvy se toto zachovávat nemohlo, neboť to z praktických důvodů nebylo možné. Neurozená žena měla mnoho práce spojené s fungováním domácnosti, které by se bez svobodného pohybu venku neobešly.¹⁹⁹

Manželka z bohaté rodiny svého chotě poslouchala na slovo, dokonce jí i nařizoval, jak se má oblékat.²⁰⁰ Ale i rolnická žena žila v rodině, která byla charakteristická sevřeností s dominantní rolí mužské hlavy rodiny – „*bolšaka*“.²⁰¹ Tak například Olearius napsal, že zámožné ženy musely po domě nosit domácí prosté šaty, ale pokud šly do kostela, vzaly si na sebe to nejhezčí, namalovaly si obličej a to jen proto, že muž chtěl, aby ho žena venku reprezentovala. Ty nejvznešenější Moskvanky jezdily ve voze, přes který byla přehozená červená látka proto, aby je nikdo nemohl spatřit. V zimě takto zakrývali saně. Olearius zaznamenal, že v kočáře vypadaly jako bohyně, kterým ležel u nohou celý svět. Jediné, co jim však u chodidel sedávalo, byly jejich služebné. Vůz nebo saně doprovázelo mnoho lidí, kteří byli v jejích službách, takže výjezd ženy z domu vypadat opravdu velmi pompézně.²⁰²

¹⁹⁶ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 94.

¹⁹⁷ ŠOKUREV, S. Ju., LAŠTIN, A. B. et al.: pozn. 41, s. 158.

¹⁹⁸ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 120.

¹⁹⁹ PEŠEK, Petr: pozn. 8, s. 30.

²⁰⁰ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 120.

²⁰¹ VYDRA, Zdeněk: pozn. 195, s. 183.

²⁰² OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 120-121.

Omezený styk s lidmi se netýkal pouze manželék urozených mužů, ale i jejich dcer. Musely respektovat příkazy otců. Tak docházelo k tomu, že se mladé dívky doma nudily. Olearius napsal, že se mladičké dívky bavily pouze houpáním na prkně, jež bylo zavěšené na stromě. Takovou zábavu pořádali i prostí lidé z předměstí. Houpačky vypadaly ve tvaru šibenic s křížem, a na jedné se zároveň pohupovalo několik lidí. V době svátků, někteří chlapci připravili houpačky a půjčovali je za peníze.²⁰³

Olearius nám prostřednictvím svých záznamů sdělil, že mezi ženami a muži docházelo velmi často k rozepřím. Ženy údajně své manžely slovně napadaly a občas v podnapilém stavu byly nakloněné k flirtování s jinými muži. Pokud se manželce na nevěru přišlo, nebyla trestána smrtí, ale obžalována, následně odsouzena a zbičována. Poté musela odejít na nějaký čas do kláštera, kde žila pouze o vodě a chlebu – mělo to být jakési pokání nad svým hříchem. Z kláštera se vrátila domů, kde ji čekal druhý výprask od manžela za zanedbání svých povinností. Rozvod u Moskvanů nebyl praktikován, ale ukončení nešťastného manželství se dalo provést odchodem jednoho z nich do kláštera, přičemž muži měli právo tam svoji ženu poslat i nedobrovolně. Olearius napsal, že již za měsíc a půl se tito muži mohli znovu oženit, pokud s bývalou manželkou neměli děti. Někdy ženy nechtěly odejít za žádnou cenu, a tak vynalézaví Moskvané si najali za peníze chlapce, který u soudu dosvědčil, že s ním byla žena nevěrná.²⁰⁴ Některé rolnické ženy měly za manžela velmi krutého muže, který ženu fyzicky trestal, a tak útěk do náboženských komunit byla jedna z mála možností, jak mohly uniknout tyranskému chování manžela.²⁰⁵

²⁰³ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 121.

²⁰⁴ OLEARIUS, Adam: pozn. 1, s. 121-123.

²⁰⁵ VYDRA, Zdeněk: pozn. 195, s. 185.

5 Závěr

Rusko bylo v 16. století na západě považováno za asiatskou zemi, která je barbarská a nekřesťanská, a to převážně kvůli jejím mravům a zvykům, vládní formě a způsobu správy země. Takový dojem udělala na anglické pozorovatele a tento názor částečně převzaly i německy mluvící země. Avšak označení ruské země za asiatskou bylo vymyšleno v polských kruzích. Mezi Moskvou a Litvou²⁰⁶ proběhlo několik válek v letech 1492-1537 a jimi způsobené nepřátelství mohlo podněcovat a posilovat z polské strany nepřátelský obraz. V druhé polovině 16. století se označení Ruska za asiatskou zemi rozšířilo a v nemalé míře k tomu přispěli právě polští učenci a politicky činní lidé. V Německu se objevovaly letáky, které šířily a prohlubovaly tento pohled na ruskou říši. V 17. století se ale objevují i pozitivní názory, ovlivněné zejména stoupající obchodní činností. Pokud se i našemu autorovi Adamu Oleariovi dostaly do rukou výše zmíněné negativní informace, není divné, že odjížděl do Ruska s určitými protichůdnými pocity i názory, a hlavně s předsudky.²⁰⁷

Na základě svědectví Adama Olearia si můžeme udělat obraz především o kulturní historii ruské země v 17. století. Olearius se snažil pomocí empirické metody zachytit vše, co na vlastní oči viděl. Pokud mu bylo vytýkáno, že něco správně nepopsal, či že byl až příliš subjektivní, odvolával se na vlastní zkušenost a na další svědky, kteří s ním situaci zažili. Německý vzdělanec však při tvorbě svého cestopisu nevyužil pouze vlastní získané informace, ale použil již dostupné zprávy o ruské zemi. Ve větší míře také zůžil sdělení jeho přátel, kteří tehdy pobývali v Moskvě. Tito důvěrní známí mu poskytli bezpochyby kvalitní znalosti o této zemi a jejích obyvatelů, avšak v určité míře od nich převzal předsudky, jako třeba že byli Rusové neznalí v náboženství či že jejich počínání bylo v mnoha případech nemravné.²⁰⁸

Oleariovým nedostatkem byla především neznalost ruského jazyka, a tak byl na rozdíl od Herbersteina odkázán na tlumočníka či pozdější interpretaci důvěryhodného zdroje. Neměl k dispozici ani ruskou literaturu, neboť v té době se tiskly výhradně

²⁰⁶ Litva byla od 14. století v unii s Polskem.

²⁰⁷ KLUG, EKKEHARD: Das „Asiatische“ Russland. *Historische Zeitschrift*. 1987, Band 245, Heft 2, s. 265-290. ISSN neuvedeno.

²⁰⁸ LISZKOWSKI, Uwe: pozn. 5, s. 238.

duchovní knihy a také se mu do rukou nedostaly ručně psané texty, které Herberstein důkladně pročetl.²⁰⁹ Měli důvod mu jejich dokumenty nepropůjčit? Zřejmě zákaz poskytování informací o své zemi pramenil v narůstající nedůvěře vůči cizincům. Tato skepse spojená s odmítáním cestovatelů ze zahraničí vyvolávala u cizozemců nedorozumění a do určité míry potvrzovala jejich předsudky.

Autor cestopisu se v díle vůbec nevyjádřil k důvodu cesty a výsledku delegace i přesto, že o ní jako sekretář určitě měl dosti informací. Nebylo zamlčení úmyslné? Možná, že se příčina návštěvy Moskvy nehodila do celého popisu, nebo o ní nehovořil, neboť její výsledek nenaplnil očekávání Fridricha III.²¹⁰ Olearius byl rovněž velmi zdrženlivý, pokud šlo o sociální a hlavně politické otázky. Mám za to, že zde sehrálo svou roli jeho ovlivnění dobou a svým sociálním statutem, a tak svoje záznamy psal pouze podle očekávání západních šlechtických rodů.²¹¹

Usilovnou snahu o přesné pozorování lze odvodit nejvíce od jeho záliby pro detail. Například při popisu moskevských církevních staveb jich precizně napočítal na dva tisíce. Jindy lze v díle spatřit, jak některé informace zevšeobecnil. Například když psal o popovi, jež býval po většinou na svatbách pod vlivem alkoholu. Myslím, že měl osobní zkušenost s opilým knězem, kterou pak uplatnil skoro při všech ostatních svatebních obřadech.²¹² Typicky známá věc o Rusech byla²¹³, že jsou příliš náchylní k nezřízené konzumaci alkoholu, ale je třeba dodržovat jistou perspektivu k jejímu porozumění. Určitě se pitky na Rusi lišily s ohledem na západní Evropu, ale nesmíme zapomínat, že v Rusku platil zákaz pití. Carové měli totiž obavu, že když budou poddaní pít, nebudou pracovat, což ovšem neznemožňovalo pití potají.²¹⁴

²⁰⁹ LISZKOWSKI, Uwe: pozn. 5, s. 235-239.

²¹⁰ LISZKOWSKI, Uwe: pozn. 5, s. 234.

²¹¹ GEIER, Wolfgang: pozn. 6, s. 77.

²¹² LISZKOWSKI, Uwe: pozn. 5, s. 236.

²¹³ Dodnes se o Rusku hovoří jako o zemi, kde se hodně pije a kouří.

²¹⁴ LISZKOWSKI, Uwe: pozn. 5, s. 243.

Při kresbě mědirytu, kde znázornil Olearius Kreml a v popředí různé způsoby trestání na Rusi, přestal být autor, podle mého názoru, objektivní. Z jeho vyobrazení dějiště před zámek je zřejmé, že považoval výkon trestu za barbarský. Jenže se již zapomněl vyjádřit k metodám a mučícím nástrojům v jeho domovině, kde v této době stále probíhaly čarodějnické procesy.²¹⁵

Z některých Oleariových výpovědí vyplývá, že mu v ruské společnosti nebylo vždy příjemně. Zřetelné je to u popisu ruských lázní, kde dohromady pobývali naří muži i ženy, což musel být pro západního protestanta šok.

Celkově usuzuji, že německý učenec byl povětšinou ovlivněn představou, že normy a obyčeje jeho země jsou ty nejsprávnější, a tak měl tendenci hodnotit ostatní skrze vlastní pohled.²¹⁶ Jenomže pro Olearia, který byl vzdělaný a sečtělý vesměs ve všem, museli Rusové působit jako analfabeti a hrubci. Mezi lidmi obývajícími západní Evropu a Ruskem byly tehdy značné rozdíly. Obyvatelé ruské říše s vyšším sociálním statusem příliš nedbali na vzdělání, většina z nich neznala cizí jazyky²¹⁷ a převážná část lidí ve všech společenských vrstvách nedůvěřovala medicíně a přírodním vědám, neboť byla pověřčivá.

Cestopis má tedy řadu nedostatků a výtek, které však rozhodně nesnižují hodnotu Oleariova díla. Při porovnání s ostatními prameny a soudobou literaturou jsem neshledala žádné zkreslené či nesprávné údaje. Jako velké plus vidím v jeho zájem o ženy, neboť toto téma bylo povětšinou zanedbáváno. S ohledem na jeho dobu, která ho jistě ovlivňovala, vytvořil velmi zajímavý a pro následující cestovatele či zájemce o tuto pozoruhodnou zemi potřebný spis, který ukazoval, že i na Rusi, která byla převážně považována za barbarskou zemi, se dalo žít.

²¹⁵ LISZKOWSKI, Uwe: pozn. 5, s. 244.

²¹⁶ Tato tendence se nazývá: kulturní ethnocentrismus

²¹⁷ Především latinu a řečtinu.

6 Seznam použitých pramenů a literatury

1. Prameny

- 1) GERBERŠTEJN, Sigizmund: *Zapiski o Moskovii. Rerum Moscoviticarum Commentarii*, MALEJNA, A. I., NAZARENKO, A. V. (eds.), Tom. I. Moskva : Pamjatniki istoričeskoj mysli, 2008. ISBN 978-5-88451-243-6.
- 2) HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof: *Cesta z Království Českého do Benátek, odtud do Země Svaté, země Judské a dále do Egypta, a potom na horu Oreb, Sinai a Sv. Kateřiny v Pusté Arabii*. Praha : Řivnáč ,1854. ISBN neuvedeno.
- 3) OLEARIUS, Adam: *Moskowitzische und Persische Reise : Mit zeitgenössischen Stahlstichen*, MEISSNER, Eberhard (ed.), 1 vyd. Berlin : Rüttn & Loening, 1959. ISBN neuvedeno.

2. Literatura

- 1) BABKA, Lukáš: Rukopisy a staré tisky. In: *Národní knihovna České republiky* [online]. 02. 5. 2007 [vid.24. 3. 2012]. Dostupné z: http://www.nkp.cz/pages/page.php3?page=slov_archivni_materialy.htm
- 2) BINKOVÁ, Simona, POLIŠENSKÝ Josef, et al.: *Česká touha cestovatelská : Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*. 1. vyd. Praha : Odeon, 1989. ISBN neuvedeno.
- 3) BOROVIČKA, Michael: *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada. Cestovatelství*. 1. vyd. Praha ; Litomyšl : Paseka, 2010. ISBN 978-80-7432-000-2.
- 4) BURKE, Peter: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. 1. vyd. Praha : Argo, 2005. ISBN 80-7203-638-6.
- 5) FIGES, Orlando. *Natašin tanec : kulturní historie Ruska*. 1. vyd. Praha - Plzeň : Beta-Dobrovský : Jiří Ševčík, 2004. ISBN 80-7306-162-7.
- 6) FREIMANN, E. S.: *Farnosti v ruské pravoslavné církvi : Církevně-právní rozbor*. 1. vyd. Teplice : Cyrilometodějský nadační fond, 2008. ISBN neuvedeno.
- 7) GEIER, Wolfgang: *Russische Kulturgeschichte in diplomatischen Reiseberichten aus vier Jahrhunderten*. Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2004. ISBN 3-447-04840-9.
- 8) HORÁK, František. *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*. 1. vyd. Praha : František Novák, 1948. ISBN neuvedeno.
- 9) JONAS, Silvia: *100 divů Ruska : historie, kultura a přírodní krásy největší země světa*. Čestlice : Rebo, 2008. ISBN 978-80-7234-854-1.

- 10) KARAMZIN, N. M.: *Obrazy z dějin říše ruské II*. 1. vyd. Praha : Odeon, 1984. ISBN neuvedeno.
- 11) KLJUČEVSKIJ V. O.: *Ruské dějiny*. Praha : Minařík, 1928. ISBN neuvedeno.
- 12) KLUG, EKKEHARD: Das „Asiatische“ Russland. *Historische Zeitschrift*. 1987, Band 245, Heft 2, s. 265-290. ISSN neuvedeno.
- 13) LISZKOWSKI, Uwe: Adam Olearius' Beschreibung des Moskauer Reiches, DETTBARN, U., KORN, K.-H. (eds.), in: *Russen und Russland aus deutscher Sicht 9.-17. Jahrhundert*. München : Fink, 1988. ISBN neuvedeno.
- 14) MILJUKOV, P. N: *Obrazy z dějin ruské vzdělanosti : Část I., Obyvatelstvo, hospodářské, státní a stavovské zřízení*. 4. opravené a doplněné vyd. Praha : Jan Laichter, 1902. ISBN neuvedeno.
- 15) MILJUKOV, P. N: *Obrazy z dějin ruské vzdělanosti : Část II., Církev a škola*. 4. opravené a doplněné vyd. Praha : Jan Laichter, 1903. ISBN neuvedeno.
- 16) NEJEDLÁ, Marcela. *Ilustrovaná encyklopedie odívání : od tógy po krinolínu*. 1. vyd. Bratislava : Perfekt, 2009. ISBN 978-80-8046-430-1.
- 17) OLEARIUS, Adam: *Vermehrte Neue Beschreibung Der Muscowitischen und Persischen Reyse : Schleswig 1656*, LOHMEIER, Dieter (ed.), Tübingen : Max Niemeyer, 1971. ISBN neuvedeno.
- 18) PICKOVÁ, Dana, VAVŘINOVÁ, Valburga: Westeuropäer als Informationsquelle über Russland. *Prague Papers on the History of International Relations*. 2011, č. 2, s. 11-22. ISSN 1803-7356.
- 19) PEŠEK, Petr: *Ruská kuchyně v proměnách doby : gastro-etno-kulturní studie*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2007. ISBN 978-80-86818-55-9.
- 20) PIPES, Richard: *Rusko za starého režimu*. 1. vyd. Praha : Argo, 2004. ISBN 80-7203-669-2.
- 21) SERCZYK, W. A.: *Ivan IV. Hrozný : car vši Rusi a stvořitel samoděržaví*. 1. vyd. Praha : NLN, 2004. ISBN 80-7106-577-3.
- 22) SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství : proměny vztahu člověka k posvátnému*. 1. vyd. Praha : Portál, 2004. 80-7178-886-4.
- 23) ŠOKUREV, S. Ju., LAŠTIN, A. B., et al.: *Istorija Moskvy: s drevnějšich vremen do XIX. stoletija*. Moskva : Galerija, 2009. ISBN 978-5-904170-02-8.
- 24) ŠVANKMAJER, M. et al.: *Dějiny Ruska*. 6. dopl. vyd. Praha : Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-026-5.

- 25) TICHÁ, Zdeňka: *Jak staří Čechové poznávali svět*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 1986. ISBN neuvedeno.
- 26) VORONIN, Nikolaj Nikolajevič, et al.: *Geschichte der russischen Kunst : von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Dresden : VEB Verlag der Kunst, 1975. ISBN neuvedeno.
- 27) VYDRA, Zdeněk: *Žena v předrevolučním Rusku očima anglosaské historiografie*, in: ČADKOVÁ, K.; LENDEROVÁ M.; STRANÍKOVÁ J. et al.: *Dějiny žen : aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie : sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006*. 1. vyd. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2006. ISBN 80-7194-920-5.

7 Seznam příloh

Příloha 1: Frontispis

Příloha 2: Cizinecké předměstí

Příloha 3: Chrám Vasila Blaženého

Příloha 4: Moskevský zámek v popředí s různými druhy potrestání na Rusi

Příloha 5: Rozeznívání zvonů

Příloha 6: Houpačka

Příloha 7: Pohřeb

Příloha 8: Oblečení Rusů

Příloha 9: Město Tver

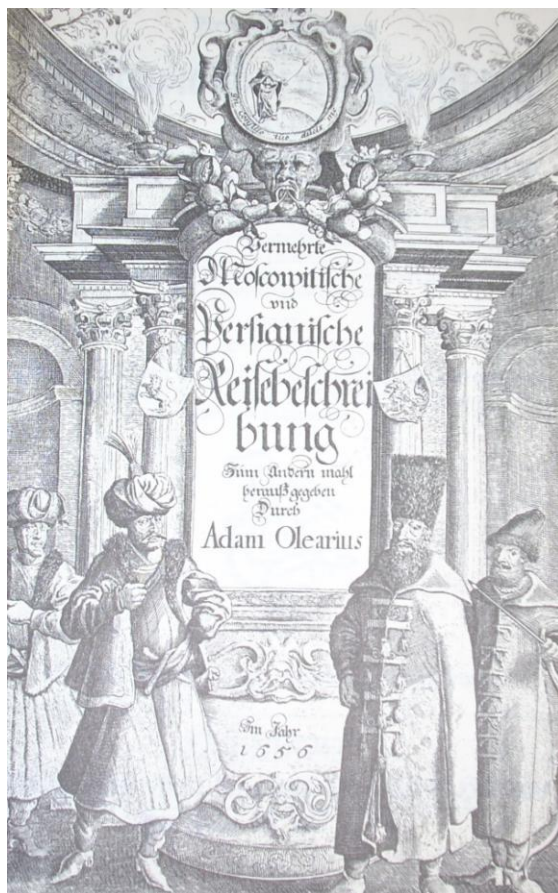
Příloha 10: Město Torzhok

Příloha 11: Mapa Moskvy v díle Adama Olearia

Příloha 12: Mapa Moskvy od jiného umělce

Příloha 13: Výsek z mapy Volhy

Příloha č. 1: Frontispis

Příloha č. 2: Cizinecké předměstí.²¹⁸

²¹⁸ LOHMEIER, Dieter: pozn. 2, s. 196.

Příloha č. 3: Chrám Vasila Blaženého²¹⁹

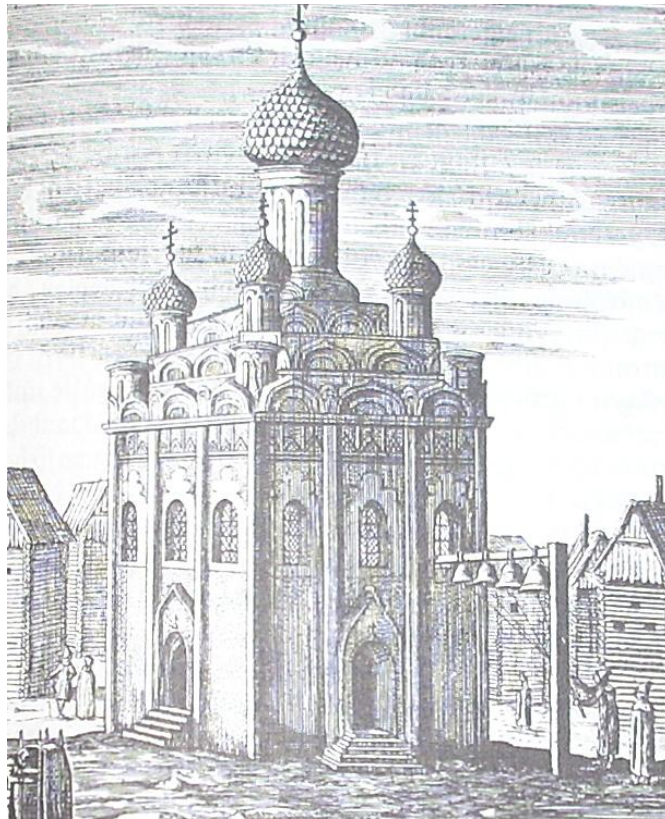
Příloha č. 4: Moskevský zámek v popředí s různými druhy potrestání na Rusi²²⁰

²¹⁹ LOHMEIER, Dieter: pozn. 2, s. 45.

²²⁰ LOHMEIER, Dieter: pozn. 2, s. 274.

Příloha č. 5: Rozeznívání zvonů²²¹

Příloha č. 6: Houpačka²²²

²²¹ LOHMEIER, Dieter: pozn. 2, s. 147.

²²² LOHMEIER, Dieter: pozn. 2, s. 216.

Příloha č. 7: Pohřeb²²³

Příloha č. 8: Oblečení Rusů²²⁴

²²³ LOHMEIER, Dieter: pozn. 2, s. 314.

²²⁴ LOHMEIER, Dieter: pozn. 2, s. 181.

Příloha č. 9: Město Tver²²⁵

Příloha č. 10: Město Torzhok²²⁶

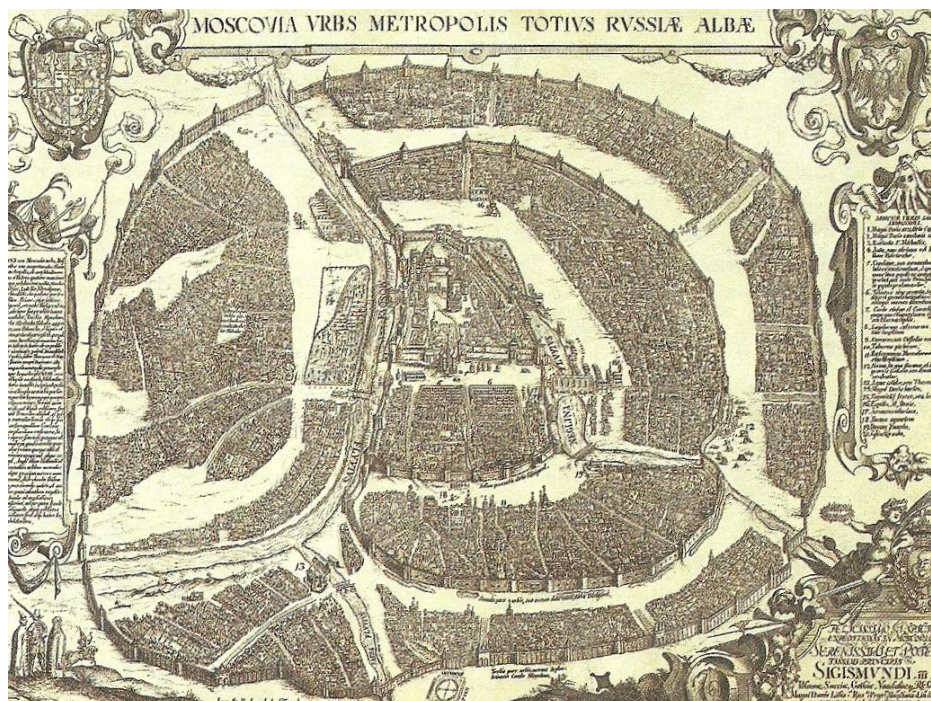
²²⁵ LOHMEIER, Dieter: pozn. 2, s. 21.

²²⁶ LOHMEIER, Dieter: pozn. 2, s. 21.

Příloha č. 11: Mapa Moskvy v díle Adama Olearia²²⁷

Příloha č. 12: Mapa Moskvy od jiného umělce²²⁸

²²⁷ LOHMEIER, Dieter: pozn. 2, s. nečíslovaná.

²²⁸ ŠOKUREV, S. Ju.; LAŠTIN, A. B. et al.: pozn. 43, s. 195.

Příloha č. 13: Výsek z mapy Volhy²²⁹

²²⁹ LOHMEIER, Dieter: pozn. 2, s. nečíslovaná.